APŽVALGOS IR RECENZIJOS

SENIEJI LATVIŲ KALBOS ŽODYNAI

Daina Zemzare, *Latviešu vārdnīcas* (līdz 1900. gadam), Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, Rīgā, 1961, 559 psl.

Šiame stambiame ir svarbiame žinomos latvių kalbininkės D. Zemzarės darbe apžvelgiami visi senieji spausdinti ir rankraštiniai latvių kalbos žodynai, kurie tik yra žinomi nuo pirmojo žodyno pasirodymo 1638 metais iki 1900 metų.

Tarybų Lietuvoje domėjimasis lietuvių leksikografijos praeitimi vis didėja, ir nors iki šiol plačiau buvo tyrinėjami daugiausia tiktai atskiri žodynai (K. Būgos, A. Juškos, K. Širvydo ir kai kurie kiti), reikia tikėtis, kad ateityje ir mes susilauksime knygos, kurioje būtų nušviesta visa mūsų leksikografijos istorija. Kokio pobūdžio turėtų būti ta būsimoji knyga, kuriuo keliu geriausia būtų eiti, tyrinėjant leksikografijos istoriją, lengviau bus galima nuspręsti, kai būsime iš arčiau susipažinę su panašiais savo kaimynų darbais. Artimesnė pažintis su D. Zemzarės veikalu lituanistams svarbi ir dėl to, kad latvių leksikografijos ir pačios leksikos raida kai kuriais atžvilgiais glaudžiai yra susijusi su lietuvių leksikografija bei leksika.

Knygos pradžioje (p. 3—6) trumpai apžvelgiama ankstesnė literatūra apie latvių kalbos žodynus ir kartu iškeliami joje pasitaikantieji netikslumai. Atskirų žodynų aprašymuose vietomis pasiremiama dar ir kitais leksikografijos istorijos darbais, įžanginėje literatūros apžvalgoje nepaminėtais. Literatūros apie latvių praeities leksikografiją, apskritai, nėra daug, ir daugumą žodynų autorė taip plačiai aprašo pirmoji. Skaitant šią knygą, vis dėlto krinta į akį ne visai pakankamas rėmimasis ankstesne dalyko literatūra bei tos literatūros nurodymo spragos. Keletą tokių praleidimų čia galima paminėti. 4 ir 84 psl. nurodoma, kad J. Langijaus 1685 m. rankraštinį žodyną 1936 m. yra paskelbęs E. Blesė, tačiau niekur neužsimenama, kad jis į šį leidimą[1] yra įdėjęs ne tik J. Langijaus gyvenimo bei darbų bendrą apžvalgą (466—486 psl.), bet ir kalbos charakteris-

[1] E. Blese, Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski—vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, Rīgā, 1936.

tiką (487—568 psl.). Kalbant apie K. Elverso ir J. Langės žodynus, reikėtų priminti, kad iš šių žodynų išrinktų būdingesnių bei kalbos istorijai reikšmingesnių žodžių, o taip pat posakių (patarlių, priežodžių) sąrašus yra paskelbęs P. Šmitas[2], kartu padarydamas ir kai kurių pastabų dėl J. Langės žodyno (pvz., apie priesagos *-ums* vedinius). Paliečiant Ch. Fiurekerio žodyno rankraščių genezės klausimus (p. 73), dar buvo galima paminėti keletą anksčiau apie tai platokai rašiusių autorių, ypač L. Berzinį[3]. Apie G. F. Stenderio gramatiką ir žodyną yra rašęs J. Endzelynas[4], tačiau tas jo proginis straipsnis minėtinas ne tiek dėl poros pastabų, liečiančių patį žodyną, kiek dėl G. F. Stenderio latvių kalbos mokėjimo bei jo lingvistinių pažiūrų bendrosios charakteristikos. Labai gaila, kad autorė nespėjo susipažinti su B. Jėgerio straipsniu apie 1688 m. žodyną[5], kur jis aprašomas pagal Oslo universiteto bibliotekoje susekto pilno egzemplioriaus mikrofilmą: tai, ką apie šį žodyną savo knygoje kalba D. Zemzarė, teturėjusi po ranka tik porą išlikusių jo fragmentų (ir, pridėsime, J. Zėverio tų fragmentų aprašą[6], kuriuo 91 p. ji neabejotinai remiasi), dabar privalo esminio modifikavimo bei papildymo.

Po trumpos literatūros apžvalgos pereinama prie žodynų aprašymo. Kiekvienas žodynas nagrinėjamas atskirai. Žodynų aprašai išdėstomi chronologiškai, pagal žodyno spausdinimo ar parašymo laiką. Visa leksikografijos istorija skirstoma į dvi dalis: pirmoji (p. 7—212) apima feodalizmo epochos (iki XIX a. vidurio), antroji (p. 213—407) — kapitalizmo epochos žodynus. Tuos žodynus, tegu ir ne visus, čia trumpai nurodysime, kad ir neskaičiusieji D. Zemzarės knygos galėtų susidaryti apytikrį vaizdą apie jos tyrinėjimo objektą ir kartu pačią latvių leksikografijos praeitį.

Pirmasis latvių kalbos žodynas pasirodė devyneriais metais vėliau, negu lietuvių (K. Širvydo *Dictionarium*), būtent, 1638 m. Tai Georgo Mancelio *Lettus, Das ist Wortbuch/Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache... Riga... M. DC. XXXVIII.* Pats alfabetinis vokiečių-latvių kalbų žodynas čia užima (atskaičius titulinį lapą, dedikaciją, pratarmę ir pagiriamąjį kreipimąsi į Mancelį) 208 puslapius (ne 207, kaip per apsirikimą nurodo D. Zemzarė) ir turi apie 6000 žodžių; po jo eina antroji dalis — *Phraseologia Lettica*, užimanti (be titulinio lapo) 190 puslapių; šioje dalyje žodžiai ir posakiai sugrupuoti pagal tematiką į 51 skyrių (pvz., yra skyriai „Apie žuvis", „Apie malimą", „Apie apdarą", „Apie spalvas", „Apie pinigus", „Giminystės pavadinimai" ir t. t.).

---

[2] P. Šmidts, Vārdu izvilkums nuo Elversa vārdnicas „Liber memorialis letticus", „Rakstu krājums, Rigas Latviešu Biedribas Zinību Komisijas izduots", XVI., Rigā, 1912, p. 10—20; P. Šmidts, Langes latviešu vārdnica, ten pat, p. 21—58.

[3] L. Bērziņš, Kristofors Fürekers un viņa nozīme latviešu literaturā, „Filologu biedrības raksti", VIII, Rīgā, 1928, p. 145—224 (apie žodyną p. 160—168).

[4] J. Endzelins, Vecā Stendera latviešu gramatika un vārdnica, „Druwa", 1914, Nr. 9—12, p. 907—911.

[5] B. Jēgers, Das deutsch-lateinisch-polnisch-lettische Vocabularium vom Jahre 1688, „Språkliga Bidrag (SprB). Meddelanden från seminarierna för slaviska språk... vid Lunds Universitet", Nr. 8, Lund, 1957, p. 22—41.

[6] Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1935, p. 492—493.

Antrasis latvių kalbos žodynas buvo parengtas Georgo Elgerio ir išėjo 1683 m. Vilniuje: *Dictionarivm Polono-Latino-Lottauicum. Opus posthumum R. P. Georgii Elger... Vilnae, 1683*; turi 674 psl. ir apie 14 000 žodyno straipsnių.

Trečiasis spausdintas žodynas, anoniminis (D. Zemzarė iš tradicijos jį vadina G. Dreselio žodynu), išėjo 1688 m.: *Vocabularium Wie Etzliche gebräuchliche Sachen Auff Teutsch/Lateinisch/Polnisch Uund Lettisch/Auszusprechen seynd. Riga... 1688*; turi 120 psl., duoda maždaug po tūkstantį vokiečių, lotynų, lenkų ir latvių kalbų žodžių (beveik vien tik daiktavardžių), kurie suskirstyti į 24 tematines grupes. Žodynėlyje daugybė klaidų, rašyba nenuosekli, senoviška. B. Jėgeris linkęs manyti, kad šio žodynėlio rankraštis sudarytas prieš 1621 m., kai kraštą tebevaldė lenkai[7].

Taigi, XVII a. buvo išspausdinti ir iki šiol yra išlikę trys latvių kalbos žodynai. Tiesa, senesnėje literatūroje yra dar minimas G. Dreselio švedų-lenkų-vokiečių-latvių kalbų žodynas iš 1677 m. — jį latvių kalbos spausdintų žodynų sąraše nurodo ir J. Endzelynas[8] —, tačiau vėlesniais laikais niekas to žodyno nėra matęs, ir dabar manoma, kad jo visai nėra buvę[9].

Iš to paties XVII a. dar yra išlikę trijų nespausdintų žodynų rankraščiai. Tai pirmiausia dviejų Ch. Fiurekerio (mirusio apie 1684 m.) latvių-vokiečių kalbų žodyno variantų nuorašai iš antrosios šio amžiaus pusės; senesnysis egzempliorius turi 319 psl., naujesnysis (dviejų tomų) — 555 psl.; žodyne apie 3500 žodžių. Iš 1685 m. yra J. Langijaus (žinoma tik lotyniška jo pavardės forma *Langius*) rankraštis (*Lettisch-Deutsches Lexicon*), apimantis apie 7000 lizdais išdėstytų žodžių. Maždaug tiek pat žodžių duodama ir nežinomo autoriaus rankraštyje *Manuale Lettico Germanicum* (čia, be kitų šaltinių, ypač plačiai panaudojami Fiurekerio ir Langijaus žodynai). Be to, dar yra išlikęs mažiukas vokiečių-latvių kalbų žodynėlis su maždaug 900 žodžių (iš Kuršo tarmių), kurį, matyt, kažkoks vokietis pastorius buvo pasidaręs tik sau pačiam naudotis[10].

XVIII a. buvo išspausdinti jau septyni žodynai: 1705 m. — vadinamasis L. Depkino vokiečių-švedų-lenkų-latvių kalbų žodynėlis (tai perdirbtas ir iš esmės pagerintas 1688 m. žodynėlio leidimas); 1748 m. — K. Elverso *Liber memorialis Letticus* (vokiečių-latvių kalbų žodynas, maždaug 8000 žodžių); 1761 m. — G. F. Stenderio *Entwurf eines Lettischen Lexici* (vienoje knygoje su jo gramatika; latvių-vokiečių kalbų žodynas, maždaug 4000 žodžių; kiek papildytas leidimas išėjo 1763 m.); 1772—1777 m. — J. Langės *Vollständiges deutsch-lettisches und lettischdeutsches Lexicon* (vokiečių-latvių kalbų žodyno, išėjusio jau 1772 m., 607 skiltyse duodama apie 15 000 žodžių, latvių-vokiečių kalbų žodyne yra

---

[7] Språkliga Bidrag, Nr. 8, Lund, 1957, p. 37 (iš Jėgerio straipsnio paimtas ir žodynėlio pavadinimas bei trumpas aprašymas).

[8] J. Endzelīns, Ievads baltu filoloģijā, Rīgā, 1945, p. 68.

[9] Språkliga Bidrag, Nr. 8, Lund, 1957, p. 34.

[10] Plačiau šį žodynėlį neseniai panagrinėjo B. Jėgeris, kuris, be kita ko, mano jį esant parašytą tarp 1631 ir 1685 metų; žr. jo straipsnį The Vocabularium Germanico-Curlandicū in the Britisch Museum, „Årsbok 1955/56", Lund, 1960, p. 27—57.

406 skiltys ir apie 10 000 žodžių; daugumą žodžių autorius yra užrašęs iš gyvosios kalbos); 1789 m. — G. Stenderio *Lettisches Lexicon* (dviejų dalių: latvių-vokiečių kalbų dalis turi iš viso 404 psl. ir apie 7000 žodžių, o vokiečių-latvių kalbų dalis — 773 psl. ir apie 14 000 žodžių).

Iš rankraštinių XVIII a. žodynų stambiausias yra L. Depkino *Lettisches Wörterbuch*; tai latvių-vokiečių kalbų žodynas, parašytas 1703 ir 1704 m. ir turintis apie 16 000 žodžių, surinktų daugiausia iš raštų (1704 m. jau buvo išspausdintas šio žodyno prospektas). Be to, yra likę F. Veigelio 1748 m. vokiečių-latvių ir latvių-vokiečių, Ch. F. Temlerio 1772 m. latvių kalbos „lyginamasis" (iš dalies ir su lietuvių kalbos atitikmenimis[11]), 1782 m. (J. Baumbacho?) vokiečių-latvių kalbų rankraštiniai žodynai. Be šių penkių žodynų, dar yra išlikę keletas kitų rankraščių su daugiau ar mažiau apdorota medžiaga žodynams.

Net neskaitant paskelbtų tarminės leksikos sąrašų, chrestomatijose įdėtų žodynėlių ir panašių smulkesnių leksikografijos darbų (jie, nors ir trumpai, D. Zemzarės knygoje taip pat paliečiami), latvių kalbos spausdintų žodynų skaičius XIX a. pasipildo daugiau kaip dešimčia naujų veikalų. Bene žymiausias iš jų — vadinamasis Kr. Valdemaro rusų-latvių-vokiečių kalbų žodynas *(Русско-латышско-нѣмецкій словарь)*, parengtas jaunalatvių judėjimo veikėjų ir Rusų švietimo ministerijos išleistas Maskvoje 1872 m. (apima apie 37 000 žodžių); šiuo žodynu remiasi ir 1890 m. Jelgavoje išėjęs rusų-latvių kalbų žodynas. Mažesnis yra to paties Kr. Valdemaro redaguotas ir taip pat Maskvoje 1879 m. išleistas *Латышско-русско-нѣмецкій словарь*. Iš kitų žodynų dar galima paminėti J. Kurmino *Słownik polsko łacinsko łotewski*, išspausdintą 1858 m. Vilniuje (arti 13 000 žodyno straipsnių), K. Ulmanio *Lettisch-deutsches Wörterbuch* iš 1872 m. (apie 20 000 žodžių), G. Bražės *Deutschlettisches Wörterbuch* iš 1880 m. (35 000 žodžių; šiedu Ulmanio ir Bražės žodynai buvo išleisti kaip to paties *Lettisches Wörterbuch* dvi atskiros dalys) ir M. Miežinio *Lietuviszkai-latviszkai-lenkiszkai-rusiszką* žodyną, išspausdintą 1894 m. Tilžėje (apie 15 000 žodžių). XIX a. pabaigoje pasirodo pirmieji specialieji (atskirų sričių terminologijos) ir tarptautinių žodžių žodynėliai: 1881 m. Maskvoje išspausdinamas Kr. Valdemaro parengtas jūrininkų žodynėlis *Карманный русско-англійско-французко-нѣмецко-италіянско-датско и норвежско-шведско-латышский морской словарь съ прибавленіемъ голландскаго и испанскаго языковъ;* 1878 m. išeina F. Mekono tarptautinių žodžių žodynėlis *Śweschwahrdu grahmata* (apie 2200 žodžių), o 1886 m. — jau gerokai platesnio J. Dravnieko žodyno *Śweschu wahrdu grahmata* pirmasis leidimas (daugiau kaip 5000 tarptautinių žodžių).

Kiek stambesnių bei reikšmingesnių rankraštinių žodynų iš XIX a. nedaug tėra žinoma. Tai G. Bergmanio *Lättisch-Deutsches Wörterbuch* ir *Deutsch-lettisches Wörterbuch* iš 1806 m. (pirmajame kokie 5000, antrajame — 9000 žodžių), nežinomo autoriaus rusų-latvių kalbų žodynas (be

---

[11] Plačiau žr. J. Kruopas, Seniausias lyginamasis latvių ir lietuvių kalbų žodynas, „Literatūra ir kalba", II, Vilnius, 1957, p. 467—470.

vidurinės dalies nuo *застилáю* iki *Павлинъ*), parašytas, D. Zemzarės nuomone, tarp 1862 ir 1869 m. (apie 10 000 antraštinių žodžių), A. Juškos latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodynas iš 1875 m. (7818 žodžių — šį skaičių žodyno gale nurodo pats A. Juška; latvių kalbos žodžiai duodami ir didžiojo A. Juškos žodyno antrajame variante, tačiau vėliau nuo vertimo į latvių kalbą buvo atsisakyta)[12] ir A. Dyrikio (dabar jau dingęs, bet plačiau žinomas iš 1935 m. aprašymo) lietuvių-latvių kalbų žodynas iš 1872 m. (apie 10 000 žodžių).

Taigi, senųjų latvių kalbos žodynų yra gana daug. Pačios D. Zemzarės skaičiavimu, nuo XVII a. pradžios iki XIX a. pabaigos iš viso buvo išspausdinti dvidešimt du dvikalbiai bei daugiakalbiai žodynai, o dvylikos parengtų žodynų yra išlikę rankraščiai. Palyginimui galima priminti, kad lietuvių kalbos spausdintų žodynų iš XVII a. yra tik vienas — K. Širvydo (tiesą, skirtumas tarp pirmojo [-antrojo?] ir tolimesnių leidimų čia beveik leidžia kalbėti apie du atskirus žodynus), iš XVIII a. — trys (visi jie yra dviejų dalių — lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų): V. Hako, P. Ruigio ir K. G. Milkaus, iš XIX a. — penki: G. H. F. Neselmano, du F. Kuršaičio, M. Miežinio ir A. Juškos (pradžia); vadinasi, iš viso per tris amžius pasirodė tik devyni žodynai (latvių dvidešimt du!). Rankraštinių žodynų iš XVII ir iš XVIII a. taip pat nedaug tėra išlikę — gal po trejetą iš kiekvieno (kai kurių žodynų parašymo laikas nėra aiškiai žinomas), ir tik iš XIX a. jų turime daugiau, negu latviai. Iš duotojo lietuvių ir latvių žodynų skaičiaus palyginimo, žinoma, klaidinga būtų pasidaryti išvadą, kad senoji lietuvių leksikografija apskritai yra buvusi menkesnė už latvių: savo kokybe (ypač tikslesniu kalbos atvaizdavimu) lietuvių kalbos žodynai dažnai pralenkia to paties meto latvių kalbos žodynus, kurie iki pat XIX a. antrosios pusės buvo rašomi beveik vien tik kitataučių (daugiausia vokiečių), nepakankamai tobulai mokėjusių latviškai.

Atidžiau susipažinti su tiek daug žodynų ir juos tinkamai charakterizuoti — darbas nelengvas, reikalaujantis daug energijos, kruopštumo ir laiko. Ne visi žodynai knygoje nušviečiami vienodai plačiai. Tai, pirmiausia, priklauso nuo pačių žodynų — ne visi jie yra vienodai svarbūs ir vienodo dydžio; yra, žinoma, ir kitų, labiau subjektyvių priežasčių — daugelis žodynų iki šiol specialesnio tyrinėjimo nėra susilaukę, tad dabar sunku visus juos iš sykio išsamiai panagrinėti. Daugiausia vietos knygoje skiriama 1872 m. rusų-latvių-vokiečių kalbų žodynui (Kr. Valdemaro) dėl jo ypatingo vaidmens dabartinės latvių literatūrinės kalbos formavimuisi — apie 117 puslapių (p. 218—311 ir 503—526), arba daugiau kaip penktadalis visos knygos. Beveik tiek pat plačiai nagrinėjamas ir pirmasis (G. Mancelio 1638 m.) žodynas — jam skirta apie 100 puslapių

[12] D. Zemzarės knygos skyrius „Antano Juškos latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodynas" (352—362) — tai vertingas B. Tolutienės plačios ir kruopščiai parašytos studijos „Antanas Juška leksikografas" („Literatūra ir kalba", V, Vilnius, 1961, p. 87—377) papildymas; pateikiama kai kurių naujų faktų bei samprotavimų dėl A. Juškos santykių su A. Dyrikiu ir Rygos Latvių draugijos mokslo komisija, ir, svarbiausia, charakterizuojamas pats žodynas (daugiausia, žinoma, domimasi latvių kalbos žodžiais bei frazėmis).

(p. 11—63 ir 423—470). Kitų žodynų aprašymai dažniausiai užima tiktai po keletą puslapių.

Senieji žodynai gali būti tyrinėjami įvairiais požiūriais. Tyrinėjimo pobūdis, mažų mažiausiai, čia gali būti dvejopas: 1) leksikografinis, kada tyrinėtojui rūpi išaiškinti, kokiais leksikografijos principais bei metodais yra rėmęsis autorius, parinkdamas savo žodynui žodžius, juos grupuodamas, aiškindamas reikšmes bei duodamas kitų kalbų ekvivalentus, nurodydamas gramatines, stilistines, kilmės ir pan. ypatybes, iliustruodamas žodžių vartojimą frazėmis ir t. t., ir 2) leksikologinis, kada tyrinėtojas domisi ne žodyno sudarymo „menu", o jame esančiais žodžiais, šių dienų kalbininko akimis juos skirstydamas į archaizmus, įvairių tipų darinius, skolinius ir t. t. Leksikografijos raidai nušviesti pakanka leksikografinės žodynų apžvalgos, tačiau praktiškai senųjų žodynų tyrinėjimai labai dažnai turi ir istorinės leksikologijos elementų, ir tai visai natūralu, nes senieji žodynai juk kartu yra ir kalbos paminklai, tad nepasakius, ką jie duoda kalbos, ir visų pirma leksikos, istorijai, jų charakteristika dar nebūtų visai išsami. Knygos autorė apie savo darbo pobūdį bei tikslą niekur neužsimena, tačiau, susipažinus su pačiu knygos turiniu, matyti, kad jai ne tiek yra rūpėję grynai leksikografijos, kiek leksikologijos dalykai, vadinasi, ne tiek žodynų sudarymo metodai bei jų raida, kiek žodynų leksika bei jos turtėjimas. Jau vien tie knygos skyreliai, kurie specialiai yra skirti, nurodant tai ir antraštėmis, atskirų žodynų įvairių rūšių žodžių charakteristikai ar, dažniau, tiesiog tų žodžių sąrašams, užima per 300 puslapių, ir tai sudaro žymiai daugiau negu pusę viso knygos teksto (čia reikia priminti, kad mažiausiai 75 puslapius užima iliustracijos — žodynų atskirų, dažniausiai pirmųjų, puslapių, titulinių lapų ar šiaip su žodynais susijusių raštų faksimilės). Likusiojo teksto didelę dalį iš tiesų taip pat užima leksikos apžvalga bei žodžių sąrašai (kartais gana ilgi, plg. 1782 m. rankraštinio žodyno germanizmus p. 161—163, 1879 m. žodyno naujadarus p. 316—319, XIX a. anoniminio rankraštinio žodyno įvarių tipų žodžius p. 325—332), nors specialiomis antraštėmis tai ir nėra nurodyta.

Kadangi savo pobūdžiu D. Zemzarės knyga pirmiausia yra istorinės leksikologijos (kurios tyrinėjimo objektu šiuo atveju eina latvių senųjų žodynų leksika), ir tik paskui — leksikografijos istorijos veikalas, tad toliau, pereinant prie kai kurių pastabų, tiks pradėti kaip tik nuo leksikos dalykų ir ties jais kiek ilgiau stabterėti.

Knygoje paliečiamos tokios žodynų leksikos grupės: skoliniai — atskirai germanizmai, slavizmai, lituanizmai ir kilusieji iš suomių-ugrų kalbų; neologizmai ir šiaip atskirų tipų dariniai, reikšmės archaizmai (G. Mancelio žodyne) ir reikšmės neologizmai (Kr. Valdemaro žodyne), dialektizmai (atskirai aptariami tik G. Mancelio, J. Langės ir Kr. Valdemaro žodynuose), tikriniai vardai, tarptautiniai žodžiai (G. Elgerio, K. Elverso, J. Langės, G. Stenderio ir Kr. Valdemaro žodynuose), terminai (G. Mancelio, G. Elgerio, J. Langės, G. Stenderio ir Kr. Valdemaro žodynuose), archaizmai (G. Mancelio žodyne). Autorė dažnai nesitenkina kurios nors rūšies žodžių bendra apžvalga ir savo teiginių iliustravimu vien būdin-

gesniais pavyzdžiais, o pateikia, kaip jau buvo minėta, ištisus iš žodynų išrinktų žodžių alfabetinius sąrašus, savotiškus atskiruose žodynuose esančių vienos ar kitos rūšies žodžių žodynėlius. Tie žodynėliai duoda nemaža medžiagos istorinei leksikologijai bei istoriniam latvių kalbos žodynui, tačiau, kita vertus, labai daug naudos iš tokių žodynėlių nėra. Jų vertę mažina du dalykai: nepatogumas naudotis ir išsamumo stoka. Būdami sudaryti atskiriems žodynams, jie yra duodami arba prie paties žodyno aprašymo, arba knygos gale (žodyno aprašyme ne visada apie tai įspėjant), vadinamuosiuose prieduose (p. 421—537). Be to, nurodžius kurį nors žodį, čia pat neretai paminima, iš kurių vėlesnių (o kartais ir ankstesnių) žodynų tas žodis dar yra žinomas, tų kitų žodynų aprašymuose jo nebenurodant. Dėl tokio išdėstymo kartais nėra lengva pasinaudoti duodamais žodynėliais net tada, kai skaitytojui rūpi tiktai vieno kurio nors žodyno žodis. Visai keblioje padėtyje atsidurtų skaitytojas, norėdamas, pavyzdžiui, sužinoti, nuo kada ir kuriuose žodynuose vartojamas jam rūpimas slavizmas — tada reikėtų peržiūrėti bemaž visą knygą. Iš žodynų išrinktus žodžius pateikiant taip, kaip tai yra padariusi D. Zemzarė, lieka tik viena išeitis — knygos gale pridėti alfabetinę visų žodžių rodyklę. Dar rimtesnis yra antrasis žodynėlių trūkumas, būtent, tai, kad jie dažniausiai nėra išsamūs, neapima visų žodyne esančių tos ar kitos rūšies žodžių. Dėl šio trūkumo duodamieji žodynėliai vienos ar kitos rūšies žodžiais besidominčiam skaitytojui negali atstoti paties žodyno. Neradęs, pavyzdžiui, ieškomo slavizmo pateiktų iš kurio nors žodyno slavizmų tarpe, skaitytojas dar negali būti tikras, kad jo tame žodyne iš tikrųjų nėra. Geriau būtų buvę duoti mažiau įvairių žodynėlių, o labiau žiūrėti jų išsamumo.

Iš visų leksikos grupių dažniausiai ir plačiausiai knygoje yra paliečiami skoliniai. Ypač daug vietos skiriama slavizmams, kiek mažiau — germanizmams.

Didoki skolinių sąrašai duodami iš G. Mancelio žodyno, tačiau ir čia pasitaiko praleidimų: pavyzdžiui, nei 46—48, nei 438—441 psl. nenurodyti šiame žodyne esantieji slavizmai *baggatz* (s. v. *Reich*) 141[13] (visai nežinomas autorei šis žodis nėra, plg. jos darbo 50 psl.), *Birkaws* (*ein Schippfund*) 375, *Blehdis*, *Blehds* (*Ein alter Schalck*) 19 ir *Blähds* (*Schalck*) 151, *Buhda* (*Bawrenhäußlein*) 28, *domaht* (*dencken*) 46, *ghattaws* (*bereit*) 31 (plg. ir *Semme ghattawa* 17), *Kaschohx* (*Beltz*) 30, *klanniteeß* (*bücken*) 43, *mehroht* (*messen*) 122 (plg. ir vedinius *ißmehrot*, *Mehrotais* 25), *Nabbags* (*Arm*) 22, *ißpostiet* (*arm machen*) 22 ir *ißpohstiet* (*verwüstē*) 215 (plg. ir *Pohstitais* 193, *pohstitais*, *pohstischana* 215), *Pullx* (*hauffen Volcks*) 86, *rohbesis* (*Ziel*) 220, *schäloht*, *apschäloht* (*Sich erbarmen*) 27 (plg. ir *abschäloteeß* 54, *schchliex* 27), *śohliet* (*verheissen*) 91, *Swanniet* (*Slöcken ziehen*, *leuten*) 77 (plg. ir *swañitais* 77; panašiai ir 401) ir kt. Iš praleistų germanizmų (48—55 ir 441—468 psl.) galima nurodyti, pavyzdžiui, šiuos: *Balle* (*Ball*) 27, *Bickeris* (*Becher*) 28, *Bulldrians* (*Baldrian*) 27, *Cantzels*

[13] Skaičiai čia nurodo G. Mancelio žodyno puslapius pagal fotografuotinį šio žodyno leidimą (1638 m. leidimo puslapiai nėra numeruoti): A. Günther, Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimiledrucken, II, Heidelberg, 1929.

(*Cantzel*) 44, *Cäntzleris* (*Cantzler*) 44, 402, *Dantzis* (*Tantz*) 181, *Elle* (*Hell*) 87, *Junckars* (*ein Schreiber auffm Ampte*) 402, *Keisers* (*Keyser*) 401 (*Keysers* 101), *Kesteris* (*Küster*) 401, *klingkis* (*Handhabe*) 84, *Kumeles* (*Camillen*) 44, *Kungs* (*Herr*) 88, *Marskallkis* (*Marschalck*) 122 (*Marskalkis* 402), *Muhks* (*Mönch*) 126 ir *Muhx* (*ein Münch*) 401, *Pawests* (*Bapst*) 401, *Pieskohps* (*Bischoff*) 35 (*Pieskops* 401), *preddigkis* (*Predigt*) 138 (plg. ir *preddigkeht* 138), *Rahtusis* (*Rahthauß*) 139, *Rentmeisters* ir *Renckmeisters* (*Reintmeister*) 142, 402, *Šiepohls* (*Zwiebel*) 222, *Skriewers* (*Schreiber*) 161, 402, *Strenghes* (*Strengen*) 362, *Šuckurs* (*Zucker*) 221, *Sallwes* (*Salb*) 148 (400), *Wacktmeisters* (*Wachtmeister*) 404, *Wackts* (*Wacht*) 198, *Wieges* (*Feigen*) 58, *Wieweles* (*die Fiebel*) 273 ir kt.

Iš kai kurių kitų žodynų pateiktieji skolinių sąrašai turi dar daugiau spragų. Pavyzdžiui, iš J. Kurmino žodyno išrinktų slavizmų žodynėlis (p. 490—503), atrodo, apima tik mažesniąją dalį visų šiame žodyne esančių slavizmų. Raide *k-* prasidedančių žodžių čia duota tik penki (du kiti dar yra nurodyti 209—212 psl.), tačiau šį skaičių greitai, net neperžiūrėjus viso žodyno, galima keletą kartų padidinti, pridėjus dar tokius, kaip *Kalada* (*Kolęda*) 51 (plg. ir *kaladawoju* — *Kolęduję* 51), *kaleka* (*Niedołężny*) 93, *karawojs* (*Kołacz*) 51, *Kasztanawots* (*Kasztanowaty*) 47, *kasztawoj* (*Kosztuje*) 56, *Kiarzinia* (*Koszyk*) 56, *kierawoju* (*Kieruję*) 48, *Kiła* (*Kiła*) 48, *Kyłbasa* (*Kiełbasa*) 48, *Kłaniejus* (*Kłaniam się*) 49, *Kłapatejus* (*Kłopocę się*) 50, *klęczeju* (*Klęczę*) 49, *Kmins, kminy* (*Kmin*) 50, *Knatensz* (*Knot*) 50, *Kocz* (*Aby raz*) 1, *Krata* (*Klatka na zwierza*) 49, *kryuda* (*Krzywda*) 61 (plg. ir *kryudeju, Kryudejtois* 61), *Kudłas* (*Kosm*) 56, *Kudłots* (*Kudłaty*) 62, *kums* ir *Kyums, kyuma* (*Kum*) 63, *Kurtka* (*Kurta*) 64, *kurwa* (*Nałożnica*) 87, *Kutasys* (*Kutas*) 64, *kuznie* (*Kowalnia, kuźnia*) 56, 64, *Kwarba* (*Farba*) 29 ir kt. Daugumas tokių slavizmų latvių kalboje retai tepasitaiko (dažniausiai tik latgalių pietryčių šnektose) arba iš kitų šaltinių ir visai nėra žinomi (žodynėlyje tai galima nurodyti), tačiau J. Kurmino žodynui, šiaip ar taip, jie yra labai būdingi, ir jų neapimantis slavizmų žodynėlis negali duoti tikro vaizdo apie J. Kurmino žodyno slavizmus ir apskritai jo leksiką.

Vienas iš lituanistams labiausiai artimų ir įdomių dalykų, paliestų šioje knygoje, yra latvių kalbos lituanizmai. Autorė plačiau kalba tiktai apie dviejų senųjų žodynų — G. Mancelio ir J. Langijaus — lituanizmus, pateikdama ir jų sąrašėlius. Lituanizmų senuosiuose latvių kalbos žodynuose, panašiai kaip ir dabartinėje latvių rašto kalboje, nėra daug. Tai matyti kad ir iš minėtųjų dviejų lituanizmų sąrašėlių. Visai tikro vaizdo, tiesa, jiedu dar neduoda, nes, kaip ir kiti skolinių žodynėliai, yra reikalingi papildymo. Ypač nepakankamas yra J. Langijaus žodyno lituanizmų iškėlimas. Autorė čia nepasinaudoja tuo, kas šioje srityje jau buvo padaryta žodyno leidėjo E. Blesės. Tad prie jos nurodomų (88 psl.) aštuonių J. Langijaus lituanizmų pirmiausia reikia pridėti dar vienuolika kitų skolinių iš E. Blesės pateikto lituanizmų sąrašėlio[14], o taip pat iš dalies ir

[14] E. Blese, Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, Rīgā, 1936, p. 553.

žodį *Anckschis (ein nötig Ding)*, apie kurio kilmę E. Blesė kalba atskirai[15]. Iš neabejotinų lituanizmų, nepaminėtų nei E. Blesės, nei D. Zemzarės, dar galima nurodyti šiuos: *Geddäht, śaǵeddäht (ze[r]gehen)* ir *Pa-geddusch (an gekomen, verdorben)* 76[16], *Ǵelbäht (beschützen)* (plg. ir vedinius *Ǵelbeis, Ǵelbähschana*) ir *Ǵilbäht (helffen)* (plg. ir *Eegilbäht, Eegilbähschana*) 77, *Ǵestees, pasǵestees (missen)* 77 (*Passiǵestees* 352 nurodo ir E. Blesė 553 psl.), *Ǵihmis (ein Gesicht, oder Gestalt, Aussehen eines Dinges)* 77, *Kähwa (eine Studte, Mähre, Strense)* 104, *Kettäht (vermeynen)* ir *Pakettäht* 113 (tris iš šių lituanizmų — *ǵelbēt, ǵīmis* ir *ķēve* — D. Zemzarė nebemini gal todėl, kad juos jau buvo užregistravusi iš G. Mancelio žodyno, žr. jos darbo 45 psl.). Šitaip papildytas sąrašas, atrodo, jau turėtų apimti beveik visus mažiau abejonių keliančius J. Langijaus lituanizmus.

Šalia aiškių lituanizmų latvių kalboje gal nemažiau yra tokių žodžių, kurie beveik lygiai gerai gali būti aiškinami ir kaip lituanizmai, ir kaip kurios kitos kalbos skoliniai (ypač dažnai — kaip vadinamieji kuronizmai) ar kaip savi žodžiai (dažnai — kaip dalyje tarmių išlikę archaizmai). Kas imtųsi specialiai tyrinėti latvių kalbos lituanizmus (platesnis šios srities darbas būtų labai pageidautinas), neturėtų palikti nuošalyje ir tų abejotinos kilmės žodžių. Lituanizmai ar kuronizmai yra, pavyzdžiui, tokie J. Langijaus žodyno žodžiai, kaip *Banǧa (eine Wasserwoge, Welle. Bulge)* 29, *Lenckt (fugen, weichen, raum geben)* 139 bei *Aplenckt* (plg. *Tahdu — Ackmin', Zelm' waiaǵ aplenckt*) 140, *Mentäht (mischen)* ir *Mente (ein breit Holtz damit mann mischert)* 156 (pastarąjį žodį prie G. Mancelio lituanizmų nurodo ir autorė), *Stencktees (streben)* 287 ir kt. Kai kurie nelatviškos fonetikos žodžiai gali būti aiškinami arba kaip lituanizmai, arba kaip germanizmai, plg. *Kibbeles (ein Zanck oder Zwist)* 113 (čia ir vedinys *Kibbeläht*) — veikiau iš liet. *kìbelė* „intrigos, pinklės; priekabė; painiava" (J. Endzelynas kaip galimą originalą nurodo Juškos žodyno *kiba* „придирка, прицепка"[17]; tarmėse šia reikšme platokai yra vartojamas *kìbė*), *Kinckeläht (sich säumen, Viel Wesens oder Federlesens machen)* 113 — galėtų kartais būti iš liet. (*už-, su-*) *kinkeliuoti* „(su)painioti, (su)velti" ar panašių žodžių[18]. Iš tokių žodžių, kurių fonetika (ar kitos ypatybės) neparodo jų nelatviškos kilmės, tačiau kurie latvių kalbai yra mažai įprasti (pasitaiko tik kai kur raštuose ar Palietuvio šnektose, neturi šalimais artimai susijusių tos pat šaknies kitų žodžių ir pan.) ir maždaug vienodai gerai galėtų būti laikomi tiek lituanizmais, tiek ir savais, neskolintiniais žodžiais, minėtini: *Buhda (eine Natur, an Arth*; duodamas pasakymas *Man nhe gir tahda Buhda*, tad vardininko forma *Buhda* čia galėtų būti ir neteisingai užrašyta vietoj *Buhds*) 39 — šis žodis (ir pasakymas) kiek vėliau

[15] E. Blese, op. cit., p. 509.

[16] Puslapiai nurodomi ne pagal atskirąją paties žodyno, o pagal bendrąją visos E. Blesės knygos puslapių numeraciją.

[17] K. Mūlenbachs-J. Endzelīns, Latviešu valodas vārdnīca, II, Rīgā, 1925—1927, p. 378.

[18] Dėl šio latvių kalbos žodžio galimo kildinimo iš vokiečių kalbos žr. K. Mūlenbachs-J. Endzelīns, op. cit., II, p. 382.

dar pakartojamas rankraštiniame žodyne *Manuale Lettico Germanicum*, tačiau iš kitur jis, rodos, visai nežinomas[19]; *Kalts* (*schuldig*) 106 (plg. ir 181) — Endzelynas jį nurodo tiktai iš minėto *Manuale* (kur jis pakliuvo, be abejo, iš J. Langijaus žodyno rankraščio) ir iš Lietuvos pasienyje esančios Mėmelės (netoli Neretos)[20]; panašių žodžių J. Langijaus, o taip pat kituose senuosiuose latvių kalbos žodynuose yra ir daugiau.

Ties kitų žodynų lituanizmais knygoje specialiai nesustojama: vienur konstatuojamas jų buvimas ir nurodoma po vieną kitą pavyzdį (*Manuale*, J. Kurmino, M. Miežinio, A. Juškos žodynų, M. Felkelio 1879 m. žodžių rinkinio aprašymuose ir gal dar poroje vietų), kitur pastebima, kad patys žodynų autoriai yra mėginę prie kai kurių žodžių pažymėti jų lietuvišką kilmę (pvz., G. F. Stenderio 1761 m., J. Langės žodynų aprašymuose), dar kitur apie lituanizmus visai neužsimenama (tokių žodynų aprašymų yra daugiausia, ir lituanizmų neminėjimą, žinoma, klaidinga būtų sutapatinti su jų nebuvimu pačiuose žodynuose).

Kad aiškiau būtų galima įsivaizduoti, kiek ir kokių lituanizmų pasitaiko senuosiuose latvių kalbos žodynuose, o taip pat pamatyti, kaip yra sekęsi skirti lituanizmus patiems žodynų autoriams, čia pateikiama būdingesnių pavyzdžių dar iš keleto žodynų, kurių D. Zemzarė, turėdama apžvelgti tokią daugybę leksikografijos darbų, tuo tarpu nėra galėjusi šiuo atžvilgiu plačiau panagrinėti.

Nedideliame 1761 m. G. F. Stenderio žodyne (pats žodynas, neskaitant įvairių priedų ir kartu išspausdintos gramatikos, teužima 173 p.) lituanizmais yra laikoma (šalia turi sutrumpinimą *Lit.*) ne mažiau kaip dvidešimt žodžių (neskaitant kai kur kartu duotų tolimesnių vedinių), kurie beveik visi (išskyrus, rodos, tik *Bumbisi* ir *pikts*) yra duoti laužtiniuose skliaustuose, vadinasi, kaip rašto kalboje nevartotini žodžiai. Iš šių dvidešimties žodžių neabejotini lituanizmai yra vos keli, būtent: *Bumbisi (Reformirten)* 27, *dabbar* (*jetzt*) 27, *ģiltens* (*Tod, Todtengeripp, i t. der wie im Grabe gelegen aussieht*), 45, *praggars* (*den man nicht satt machen kan*) 110. Dėl žodžių *balla* (*Blankwasser, Morast*) 19, *dirwans* (*neu gerissen Land*) 32 sunku pasakyti, ar jie yra lituanizmai, ar tik lietuviškų žodžių atitikmenys. Ne visai aiški yra žodžių *ķirnis* bei *ķirlis* (*magere Sau*) 63 kilmė, plg. liet. tarm. *kiřnuiti* „nudvėsti" bei *kirlėti* „nykti, menkėti", *kìrlytis* „gaišti, nykti". Tuo tarpu dar nėra paaiškėję, ar galima laikyti baltiškais linų piktžolės, botanikų vadinamos Camelina sativa, pavadinimus latv. *judri* 53

---

[19] Plg. J. Endzelīns-E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I, 1934—1938, 257 (s.v. *II būda*), Rīgā.

[20] K. Mūlenbachs-J. Endzelīns, Latviešu valodas vārdnīca, II, Rīgā, 1925—1927, p. 146, D. Zemzarė savo darbo 88 psl. būdvardį *kalts* „kaltas" duoda prie tų žodžių, kuriuos pats J. Langijus laikęs lituanizmais (iš tikrųjų apie šio būdvardžio lietuviškumą jis, rodos, niekur nėra užsiminęs, atvirkščiai, yra galvojęs, liaudiškai etimologizuodamas, jį esant latvišką, susijusį su veiksmažodžiu *kalt* „kálti": *kalts* esąs *alß zur Schuld geschlagen* 106), tačiau kurie dabar pripažįstami savais žodžiais, atitinkamų lietuviškų žodžių giminaičiais; darbo 374 psl., kur kalbama apie J. Alunano žodžių sąrašą, būdvardis *kalts* jau minimas kartu su kitais skoliniais iš lietuvių kalbos.

(žinomos ir formos *judras, -es*), liet. *judrà* (ir *jùdrė*)[21]; gal jie sietini su *judrùs, -ì, judėti* ir kitais šios šeimos žodžiais, plg. to paties augalo pavadinimus vok. *Dotter*, švedų *dådra* (sen. *dudra*), o taip pat anglų *dodder* „Cuscuta (kita linų piktžolė)" ir kt., kurie siejami (tiesa, ne visų etimologų) su anglų *dodder* „drebėti, svyruoti, siūbuoti", norvegų *dudra* „drebėti", vok. tarm. *tottern* „svyruoti, judėti"? Grynai latviški, atrodo, yra šie G. F. Stenderio tariamieji lituanizmai: *gaut* (=*guht*) 44, *gumba* (*eine Mannskrankheit, der Raderkuchen genannt*) 50, *ķeiris* (*linksch*) 62, *perpt* (*quienen*), *-plis* (*was vom Vieh nicht recht fortkommen will*) 104, *pikts, a* (*böse, arg, scharf*) 105, *śebs, śebbu* (*spät*), *paśebbinaht* (*verspäten*) 131. Likusiąją „lituanizmų" dalį sudaro slavizmai *batschwińsch* (*die Blätter der rothen Rüben, die zum Essen zubereitet werden*) 20, *bļuhdeht* (*irren, herum streifen*) 24, *durns* (*doll, dwatsch*) 37, *gluppis* (*einfältiger Tropf*) 46, *pekle* (*Hölle, morastiger Weg*) 104, *plihte* (*Ziegelstein*) 108; labai galimas daiktas, kad kai kurie iš šių žodžių iš tikrųjų yra atėję ne tiesiai iš slavų, o per lietuvių kalbą, ir tada jų skyrimas prie lituanizmų būtų visai pateisinamas (toks aiškinimas ypač tiktų pirmiesiems trims žodžiams, plg. lietuvių kalbos slavizmus *bačvìniai, blūdėti, duřnas*).

Jau vien prabėgomis peržvelgus šį žodyną, matyti, kad daugumas tikrų lituanizmų jame yra likę nepažymėti. Tai gali patvirtinti kad ir tokie žodžiai, neturintieji šalia sutrumpinimo *Lit.* (jie dažniausiai duodami, skirtingai nuo žodžių su *Lit.*, be laužtinių skliaustų): *bandas* (*es*) (*Knechtssaat, i t. Nebenverdienst, ausserordentlich Profit*) 20 (su keletu vedinių) — iš liet. *bandà* „samdininko pasėlys; samdininkui duodamas natūra (grūdais, bulvėmis, mėsa, duona...) priedas prie algos", *ģelbeht* (*einen Flüchtigen verbergen*), *-tees* (*sich durch die Flucht retten*) 44 — iš liet. *gélbėti(s), ģihmis* (*Angesicht, Ebenbild*) 44 — iš liet. *gỹmis* „veidas, išvaizda; atvaizdas, paveikslas", *ģillas* (*-is, -otas, -ens*) (*Pferdegeschwär, die sich wie Erbsen und Nüsse zwischen Fell und Fleisch setzen*) 45 — iš liet. *gìlė (gilẽ, gilia, gilìs, -iẽs, gìlis, -io)* „ąžuolo vaisius; liauka", *ģint, is* (*zu Grunde gehen*) 45 — iš liet. *gèsti* (*gendù*>ryt. aukštaičių *gindu*>latv. **gindu*, vėliau *ģinstu*; esamojo laiko *-in-* latvių kalboje buvo apibendrintas visam veiksmažodžiui)[22], *ģinta* (*Familie, Anhang*) 45 — iš liet. *gentis* (*gentẽ*) „visi giminės; giminaitis, giminė; artimas bičiulis" (matyt, skolinta iš tarmių, kuriose tariama *-in-*), *ģirgsde* (*Knorrband, d. i. wenn es am Gelenk der Armes wehe thut*) 45 — iš liet. *gìrgždė, girgždà* „girgždėlė, grižas", *ķehwe* (*Stutte*) 61 — iš liet. *kėvė* „kuinas; prastas liesas gyvulys", *paģirres* (=*padsirras*) 100 — iš liet. *pãgirios*; čia randame ir jau iš J. Langijaus žodyno minėtus kiek abejotinus lituanizmus *ķibbele* (*Verdruß und Lärm*) 62, *ķinķeleht* (*sich kuppeln, quackeln*) 62.

Lituanizmus yra mėginęs skirti ir J. Langė. Iš jo paimtų retesnių bei šiaip kalbos istorijai svarbesnių žodžių sąraše, paskelbtame P. Šmito (žr. 2 išn.), sutrumpinimą *Lith.* turi trylika žodžių. Iš jų tiktai du yra ne-

[21] E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1955 tt., p. 196.

[22] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 171.

abejotini lituanizmai, būtent: *dsaugtees (lustig seyn)*, kuris antrojoje žodyno dalyje teisingiau (bet jau be sutrumpinimo *Lith.*) rašomas *dschaugtees (sich lustig machen)*, — iš liet. *džiaũgtis*, ir *ģeela (die rothe Ruhr)* — iš liet. *gėlà* (tarm. *giela)* „vidurių paleidimas, kruvinoji; didelis skausmas". Lituanizmais dar būtų galima laikyti žodžius *dalgs (eine Sense)* — iš liet. *dal̃gis* ir *ustuppis (der dritte Ehemann)* — iš liet. *užtupỹs*, nors K. Miūlenbacho — J. Endzelyno žodyne į juos žiūrima kaip į lietuviškų žodžių atitikmenis. Likusieji devyni žodžiai visi, rodos, yra grynai latviški; daugumas iš jų turi atitikmenų bei artimų giminaičių lietuvių kalboje.

Iš to paties sąrašo matyti, kad ir J. Langė daugumą lituanizmų yra palikęs be kilmės nuorodų. Čia randame šiuos lituanizmus, neturinčius sutrumpinimo *Lith.*: *ģerkle*, *paģerkle (soll das deutsche Gurgel seyn)* — iš liet. *gerklẽ*, *pagerklẽ (paģerkle*, žinoma, galėtų kartais būti pasidarytas ir pačių latvių iš lituanizmo *ģerkle*, plg. panašius darinius *padegune* „panosė", *pakakle* „pakaklė, pasmakrė, pagurklis"), *jentes (Familie, Geschlecht)* — atsiradęs iš *ģentes*[23], vns. *ģente*<liet. *gentẽ (gentìs)*, *ķeppals (auf den Kohlen gebratener Teig)* — iš liet. *kẽpalas*, *Schabbals (ein Kurzsichtiger* [von Pferden gesagt]) — iš liet. *žãbalas*, *-à* „spangas, žlibas", *schalga (eine Angelruthe, Pohl, Paß; Spitzrute)* — iš liet. *žalgà* „lanksti kartis, didelė vytis", *schebrs (buntköpfig Vieh)* — iš liet. *žẽbras*, *-à* „margu, smulkiais lopiniukais snukiu", o taip pat jau iš G. F. Stenderio 1761 m. žodyno minėtus *bumbisi* bei *bombihsi* ir *girgsde* bei *ģirsde*.

G. F. Stenderio 1789 m. žodyno latvių-vokiečių kalbų dalyje lituanizmai paprastai nežymimi (sutrumpinimas *Lith.* yra visai retas). Į šį žodyną yra įdėti beveik visi 1761 m. žodyno lituanizmai, bet pasitaiko ir kitokių, kurių daugumas, matyt, kartu su kitais žodžiais buvo paimti iš J. Langės (prie jų žodyne dažnai yra prirašyta raidė *L.=Lange*). Kaip J. Langės žodžiai čia, pavyzdžiui, yra duoti lituanizmai *ķepparoht* — prirašytas skliaustuose šalia pačiam G. F. Stenderiui žinomo *ķeppureht (Zappeln, wie ein Windelkind mit Händen und Füssen spielen)* 106 — plg. liet. *išsikẽparoti* „sunkiai išeiti, išsikapstyti", *kèperuotis* „kybaruoti rankomis ir kojomis" bei *apsi-kepurė̃ti* „parvirsti, nugriūti (smarkiai, taip, kad rankos ir kojos patabaluotų)", *ķept (haften)*, *ķeptees (anhaften)* 106 — iš liet. *kèpti (kem̃pa, kẽpo)* „lipti, kibti" ir kt.

Iš aukščiau minėtų lituanizmų atskiro, kiek platesnio aiškinimo yra reikalingas *bumbizi (bombīzi)*: G. F. Stenderio 1761 m. žodyno *Bumbisi (Reformirten. Lit.)* 27, J. Langės (kvalifikuojamas kaip retas žodis!) *bumbisi (in Kurland nennen sie so die Reformirte)* II 68, *bombihsi* I 433. Dabar iš Sunakstėje (ne per toliausiai nuo Lietuvos) yra žinomas *bum̃bize (bumbīžu ticība* „kalvinizmas"), kuris pirmiausia kildinamas iš liet. *bumbizas [bumbl.zas]* „kalvinas"[24], t. y., žodžio *bambìzas* tarminės (aukštaičių ry-

[23] Mūlenbachs-J. Endzelīns, Latviešu valodas vārdnīca, II, Rīgā, 1925—1927, p. 110.

[24] J. Endzelīns-E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I, Rīgā, 1934—1938, p. 252.

tiečių) formos. Tokios pat kilmės, žinoma, yra ir senųjų žodynų *bumbizi* bei *bombizi* (pastarasis, jei yra gerai užrašytas, galėtų būti iš liet. tarm. *bombi.z(a)s* [Vaškai] ar panašios formos). Liet. *bambìzas* anksčiau buvo laikomas slavizmu[25]. Lenkų kalboje iš tikrųjų yra žodis *bombiza, bambiza* „(menk.) protestantų kunigas; drimba, storulis, pilvūzas", kurį lenkų kalbininkai seniau kildindavo iš lotynų kalbos, nors ir negalėdami surasti tikrojo originalo: J. Karlovičius nurodo viduramžių lotynų *bombizare* „būti pasipūtusiam, pompastiškai kalbėti"[26], A. Briukneris — lotynų *bombyx*[27]. Tačiau šis žodis yra žinomas tiktai iš vadinamųjų Lietuvos lenkų tarmių[28], ir jau vien tai verčia manyti, kad jis čia pateko iš lietuvių kalbos. T. Zdancevičius, neseniai apžvelgdamas Seinų apylinkių lenkų tarmių lituanizmus, prie jų visiškai teisingai priskyrė ir žodį *bamb'iza* „stambus, storas žmogus; nekatalikų tikėjimo dvasininkas", kildindamas jį iš liet. *bambizà* bei *bambìzas, bambỹzas*[29]. Lituanizmu laikytinas ir baltarusių *бамбíза* „drimba, dribšas", žinomas iš M. Hareckio žodynėlio[30]. Liet. *bambìzas* yra žinomas iš labai įvairių tarmių, tačiau negalima pasakyti, kad jis būtų vartojamas ištisai visame lietuvių kalbos plote. Jo reikšmės (kurių didysis Lietuvių kalbos žodynas išskiria šešias) yra dvejopos, būtent: „pilvūzas, druckis (dažniau apie vaikus); netikęs vaikėzas, vaikpalaikis; dribšas, tinginys, netikėlis" ir „nekatalikų (reformatų, evangelikų liuteronų) tikėjimo kunigas arba apskritai kito tikėjimo žmogus". Toje pačioje vietoje šis žodis dažniausiai vartojamas tiktai viena kuria reikšme. Tokių pat dvejopų reikšmių yra ir *bambizà* (pažįstamas lietuvių kalbos ploto pietuose), tačiau *bambỹzas* (Klaipėda, Pernarava, Šiaulėnai) tuo tarpu yra žinomas tiktai „vaikėzo" reikšme. Šių žodžių reikšmės, susijusios su religiniais žmonių skirtumais, be abejo, yra antrinės. Pirminė jų reikšmė yra „pilvūzas, druckis, pamplys", ir juos, atrodo, reikia laikyti veiksmažodžio *bam̃bti, -sta, -bo* „storėti, pūstis, pampti" vediniais (tos pat šaknies yra *bámba, bámbėti, bambsóti* ir kt.[31]), lygiai kaip ir panašios reikšmės žodžius *bam̃balas* „riebus vaikas, rubuilis; mažas ir drūtas žmogus, druckis", *bamblỹs* „drūtas, ppr. su dideliu pilvu vaikas; išdykėlis; žemas, storas žmogus; nerangus, netikęs žmogus". Su tokiomis pat ar panašiomis priesagomis, turinčiomis *-za(s)*, yra ir daugiau pejoratyvinės reikšmės asmenų pavadinimų, padarytų iš veiksmažodžių, pvz.: *vẽpiza* „plepys"; *bambẽzas* „bambeklis, bambalius", *kernẽzas* „neužauga, menkas, suskurdęs žmogus, gyvulys ar medis" (: *kernėti* „nykti, skurdžiai augti"), *švelpẽzas* „šveplys" (: *švélpti* „švepluoti"); *keikãzas* „kas dažnai keikiasi, keiksmininkas",

---

[25] J. Balčikonis, Lietuvių kalbos žodynas, I, Vilnius, 1941, p. 515.

[26] J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego, I, Warszawa, 1900, p. 189.

[27] A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 1957, p. 35.

[28] J. Karłowicz, Słownik gwar polskich, I, Kraków, 1900, p. 104.

[29] „Lingua Posnaniensis", VIII, Poznań, 1960, p. 336.

[30] М. Гарэцкі, Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік, Вільня, 1919, p. 27.

[31] E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1955 tt., p. 33.

narnāzas „kas kalba narnėdamas, marmeklis"; *čiupéiza* „čiupa, čiupna" ir kt.

Grįžtant prie skolinių nagrinėjimo D. Zemzarės knygoje, reikia pasakyti, kad skoliniai nuo kitų žodžių čia atskiriami, apskritai paėmus, teisingai. Išskirdama skolinius, autorė dažniausiai remiasi K. Miūlenbacho-J. Endzelyno žodynu ir J. Zėverio germanizmų tyrinėjimais, o atskirais atvejais — dar ir kita etimologijos literatūra (pvz., E. Frenkelio žodynu ir kt.). Kiek daugiau pasitaiko tiktai tokių vietų, kur vienas ar kitas neabejotinas skolinys palaikomas grynai latvišku žodžiu (tuo iš dalies paaiškinamas ir pateikiamų skolinių sąrašų neišsamumas) ir net nurodomas, kaip skolinių latviškas pakaitalas, kaip kurio nors latviško darybos tipo pavyzdys ar pan. Taip, pavyzdžiui, yra atsitikę su slavizmais *dīva* (ir *dīvs)* 137 p., (es) *duomā* 70 p., *krāsa* (su vediniu *krāsains*) 81 p. (plg. ir 290 p.; tačiau 294 p. jau nurodoma, kad jį J. Endzelynas laiko slavizmu), *pātaga* 49 p., *sedlenieks* 70 p. (slavizmo *sedli* vedinys), *tirdzniecība* 312 p. (galiausiai remiasi slavizmu *tirgus*, tad negali būti skiriamas prie „latviškos kilmės pavadinimų"), germanizmu *kūts* (patekęs per prūsų ir gal dar per lietuvių kalbą[32]), iš suomių-ugrų kalbų paskolintu žodžiu *buras* 55 p. (jo kilmę nuodugniai ir visiškai patikimai yra išaiškinęs E. Nieminenas[33]) ir kai kuriais kitais žodžiais.

472 psl. tarp kitų G. Elgerio slavizmų teisingai paminimi ir *kulīta* bei *kalīta* „maišelis, tarba", tačiau jiedu klaidingai suvokiami kaip vienas žodis (kaip tada aiškinti *-a-* atsiradimą vietoj *-u-*?), kuris, autorės nuomone, esąs atsiradęs iš rusų bei baltarusių *куль*, latvių kalboje, matyt, dar pridėjus diminutyvinę priesagą (bet tada turėtume tiktai *-īte*, ne *-īta*!). Iš tikrųjų žodis *kalīta*, kaip ir plačiau žinomas jo variantas *kalīte*, yra kilęs iš rusų *калита*[34] ar baltarusių *калíта* (plg. ir sen. lenkų *kalita)* — vadinasi, iš to paties šaltinio, kaip ir lietuvių *kolytà*[35] (ret. *kolỹtė*). Visai kitos kilmės yra slavizmas *kulīta, kulīte.* Antrajam variantui (formai *kulīte*) galėtų kartais tikti ir minėtasis D. Zemzarės aiškinimas (*kulīte* ir K. Miūlenbacho-J. Endzelyno žodyne duodama prie žodžio *kule*<*куль* ar lenkų *kul*, tačiau iš pateiktos reikšmės nematyti, kad tai būtų diminutyvinė šio žodžio forma[36]). Vis dėlto patikimiau būtų aiškinti, turint galvoje variantą su *-a* (jeigu tik jis yra tikras kalbos faktas, o ne atsiradęs dėl senųjų raštų autorių nemokėjimo skirti galūnių balsius), kad žodis *kulīta*

---

[32] K. Mūlenbachs-J. Endzelīns, Latviešu valodas vārdnīca, II, Rīgā, 1925—1927, p. 338, E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1955 tt., p. 322.

[33] E. Nieminen, Die baltischen und ostseefinischen Ausdrücke für Segel, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen", t. 72, Berlin, 1955, p. 129—160.

[34] K. Mūlenbachs-J. Endzelīns, Latviešu valodas vārdnīca, II, Rīgā, 1925—1927, p. 141.

[35] E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1955 tt., p. 281.

[36] K. Mūlenbachs-J. Endzelīns, Latviešu valodas vārdnīca, II, Rīgā, 1925—1927, p. 306.

(*kulīte*) yra sinonimų *kalīta* (*kalīte*) ir *kule* kontaminacijos rezultatas. Tokį aiškinimą paremia ir liet. (kai kurių žemaičių šnektų) *kulytà* (2) „piniginė; (anat.) scrotum", neabejotinai atsiradęs dėl tokios pat reikšmės slavizmų *kolytà* ir *kùlis* (*kulỹs, kulẽ*) kontaminacijos.

381 psl. prie latvių kõpininkų (Kuršių Užmario gyventojų) slavizmų, paskolintų per lietuvių kalbą, klaidingai paminimas *ee-winjaht*: liet. *į-vynióti* nėra joks slavizmas.

Latvių kalbos skolinių problemai yra skirta didesnė dalis apibendrinamųjų pastabų, sudarančių baigiamąjį skyrių „Apie latvių leksikografiją" (p. 408—420). Be kita ko, čia autorė, remdamasi esamais skolinių tyrinėjimais bei savo pačios pastebėjimais, nurodo apytikrį skolinių skaičių latvių kalboje. Bendrasis tarminių bei pasenusių lituanizmų skaičius neviršijąs dviejų šimtų, o literatūrinėje kalboje esą įsigalėję keliasdešimt iš lietuvių kalbos kilusių žodžių. Germanizmų esą per tris tūkstančius (kartu su tais, kurie žinomi tik iš senesnių raštų), iš kurių rašto kalboje įsigalėję apie penketą šimtų. Skolinių iš estų ir lybių kalbų esą daugiau kaip penki šimtai (tiek jų apžvelgiama estų kalbininko K. Abeno disertacijoje), rašto kalboje vartojamų — apie aštuoniasdešimt.

Po skolinių knygoje daugiausia vietos (daugiau kaip šimtą puslapių) užima naujadarai bei šiaip atskirų darybos tipų žodžiai. Vien Kr. Valdemaro 1872 m. žodyno dariniams skirtas 81 puslapis (223—289 ir 503—518). Iš kitų žodynų bent kiek plačiau dar apžvelgiami tiktai G. Mancelio dariniai (p. 20—30 ir 423—431). Knygoje pateikiama vertingų pastabų dėl atskirų darybos tipų produktyvumo minėtuose žodynuose bei duodama medžiagos dalies dabar literatūrinėje kalboje vartojamų naujadarų praeičiai nušviesti.

Iš abejonių keliančių darybos dalykų bei atskirų tos srities netikslumų pirmiausia kliūva terminas „trumpieji vediniai" (latv. *īsie atvasinājumi)*, kuris knygoje vartojamas labai neapibrėžtai. Juo vadinami, kaip matyti iš 79—80 psl. pateiktų pavyzdžių, įvairiausios struktūros bei prigimties žodžiai: vieni iš jų negali būti skiriami prie jokių darinių, nes arba yra izoliuoti skoliniai, plg. lituanizmus *ģieda, ģinta,* slavizmus *krāse, uoma,* arba, nors ir būdami latviški, eina paprastaisiais ar supaprastėjusiais žodžiais, šalia neturinčiais darybiškai susijusių pamatinių žodžių, plg. *daiļš, īpats*; kiti iš tikrųjų yra aiškūs vediniai, tačiau negali būti traktuojami visi vienodai, nes arba yra padaryti su priesagomis, plg. *mākslis, sekme, vēsma,* arba priklauso prie galūnių vedinių, plg. *pīnes, slāpe, žņauga.* Šitaip vartojamas pasakymas „trumpieji vediniai" iš tiesų jau yra ne žodžių darybos terminas, o tiktai netikęs paprastesnio pasakymo „trumpieji žodžiai" (jeigu *mākslis* ir kitus tokius žodžius dar galima laikyti trumpais) pakaitalas.

Per plačia reikšme knygoje vartojamas ir veikėjų pavadinimų (nomina agentis) terminas (latv. *darītāju vārdi*), kuris, pavyzdžiui, taikomas tokiems labai įvairios reikšmės bei darybos vediniams su priesaga *-nieks,* kaip *bezdievnieks, bezmājnieks, bufetnieks, lērumnieks, pagrabnieks* ir pan. (p. 328). Iš tiesų šis terminas tinka tik nedaugeliui

priesagos *-nieks* vedinių — tiems, kurie yra padaryti iš veiksmažodžių (ar bent dabar darybiškai santykiauja su veiksmažodžiais), plg. *mērnieks* (:*mērīt*), *strādnieks* (:*strādāt*) ir pan.

Kai kur netiksliai išskiriamos priesagos; pavyzdžiui, 27 psl. iš vienuolikos paminėtų G. Mancelio vedinių su priesaga *-ava* tikrai šią priesagą turi vos du žodžiai — *Pällawas* ir *Raggawas*, o visi kiti yra padaryti su priesaga — *tava*, plg. *kahstawa*, *Reestawa* ir pan.

Iš G. Mancelio žodyno pateiktieji sudurtinių žodžių pavyzdžiai (30 psl.) savo daryba niekuo nesiskiria nuo kitų raštų ir dabartinės latvių kalbos sudurtinių žodžių. Čia nė neužsimenama, kad šiame žodyne yra ir tokių retų ir keistų darinių, kaip *Darrwa-wazele* (*Therpudel*) 360, *Dsirrnawa-ackmins* (*ein Mühlstein*) 312, *Wasśara-swehtki* (*Pfingsten*) 136 ir pan., kur sandūros *-a-* gal kartais galėtų būti siejamas su kamiengalio balsiu *ā*, jeigu tiktai, žinoma, tai nėra svetimtaučio autoriaus netikslaus užrašymo padarinys.

Kiti leksikos dalykai knygoje liečiami rečiau ir daug siauriau. Kiek atsargiau, rodos, turėtų būti sprendžiamas juridinės terminologijos klausimas G. Mancelio žodyne. Tvirtinti, kad XVII a. pradžioje jau buvo susiformavę latviški teisės terminai (p. 58), yra per drąsu. G. Mancelio žodynas, priešingai autorės nuomonei, tokiam tvirtinimui neduoda pakankamai medžiagos. Daugumas tų G. Mancelio žodžių, kurie autorės pateikiami kaip teisės terminai (p. 59 ir 431—438), gali būti suvokiami ir kaip paprasti kasdieniniai žodžiai, plg. *burt*, *dalīšana*, *draudēt*, *draudzība*, *durt*, *dzimtene*, *griezums*, *palīgs*, *slēpt*, *šķirt*, *vilt(e)nieks*, *zaglis* ir t. t. (kaip matyti, jų tarpe yra ir labai senų žodžių, turinčių tikslių atitikmenų kitose giminiškose kalbose). Remiantis autorės surinktais pavyzdžiais, net būtų galima mėginti įrodyti visai priešingą teiginį, būtent, kad XVII a. pradžioje dar nėra buvę nusistovėjusios juridinės terminologijos, nes gana dažnai tai pačiai sąvokai reikšti žodyne duodama po keletą žodžių, plg. *aplaupīts*, *appuostīts* ir *izpuostīts*, *bārties* ir *rieties*, *atzīt* ir *izsacīt*, *kult* ir *sist*, *nepatiess* ir *netaisns*, *pretī stāvēt* ir *pretī turēties*, *saderēt* ir *salīdzenāt*, *suods* ir *tiesa* (*suodāties* ir *tiesāties*), ir t. t.

Platus domėjimasis žodynų leksika autorei daug kur leido nustatyti aprašomojo žodyno šaltinius, parodyti, kiek bei kaip žodyno rašytojas yra ėmęs iš ankstesnių žodynų ir ką pats pridėjęs. Ta pačia proga išaiškinama, kaip senuosiuose žodynuose atsirado kai kurie iškreipti, kalboje neegzistuoją žodžiai, kurių vienas kitas pakliuvo net į K. Miülenbacho—J. Endzelyno žodyną, pvz., *atlēties* (vietoj *atslēties*), *ātuoties* (vietoj *āķuoties*), *ikls* (vietoj *īls*), *kapuole* (vietoj *kāpele*), žr. 96—97 psl.

Nedaug ką galima pasakyti apie žodynų struktūros bei apskritai leksikografijos dalykų nagrinėjimą. Nebent tik tiek, kad tais dalykais knygoje domimasi truputį per mažai. Iš jos negalima susidaryti visai aiškaus vaizdo, kaip yra formavęsi ir vis tobulėję leksikografijos darbo metodai, kiek šiuo atžvilgiu žodynų autoriai yra buvę savarankiški ir kiek priklausomi nuo savo pirmtakų, kiek latvių leksikografijos raidą yra veikusi to paties meto vokiečių ir kitų tautų leksikografija ir t. t.

Žodynų struktūros charakteristikos dėl savo trumpumo kai kur yra ne visai tikslios. Pavyzdžiui, kalbant apie A. J. Stenderio 1820 m. kartu su vokiečių kalbos vadovėliu išleistą latvių-vokiečių kalbų žodyną[37], pasakyta, kad čia vienoje vietoje sugrupuoti tos pačios šaknies žodžiai, o taip pat „kartais įdėti greta ir pagal reikšmę artimi žodžiai, pvz., *aisdars* ir *aisleija* 30, *dihziba* ir *leeziba* 35" (p. 199). Iš tikrųjų yra kiek kitaip. Šalia *dihziba* tik skliausteliuose, tarsi paaiškinimui, pridėta *leeziba* (pastarasis žodis yra ir savo alfabetinėje vietoje, p. 45), ir tai bene vienintelis toks atvejis visame žodynėlyje, o *aisdars, aisleija* davimas toje pat eilutėje neleidžia daryti išvados, kad čia autoriui būtų rūpėję jungti į vieną žodyno straipsnį artimos reikšmės žodžius, nes tiedu žodžiai alfabetiškai eina po vienas kito, o būdingiausias šio žodynėlio struktūros dalykas kaip tik ir yra tas, kad jame (dėl vietos taupymo) į vieną eilutę dažniau rašoma ne po vieną, o po du (kartais — tris ir keturis) alfabetiškai gretimus žodžius, ir tokie vienos eilutės žodžiai dažnai tarpusavy neturi nieko bendra, plg. vien iš 37 žodynėlio puslapio *ehka, ehna, ehrglis* (*Gebäude k. Schatten m. Adler m.*); *ehrselis, ehselis* (*Hengst m. Esel m.*); *esis, ezzeschi* (*Schweinigel m. Egge w.*); *gailis, gaisch, gaišma* (*Hahn m. hell, Licht k.*); *gaspascha, gattaws* (*Frau w. fertig*) ir kitus panašius atvejus. Perdaug striuka ir K. Elverso vokiečių-latvių kalbų žodyno (1748 m.) straipsnių charakteristika: „Žodžiai skiltyse yra išdėstyti lizdais" (113 psl.). Gal didesnė dalis šio žodyno straipsnių tikrai apima po kelis giminiškus žodžius, plg. *abschaffen* (kartu su *Abschaffung*) 12, *abschneiden* (su *Abschneidung, Abschnitt*) 14, *anfrischen* (su *der Anfrischer;* bet jau atskirai *anfrischung)* 31, *kauffen* (su *Kauffmann, Kauffmannschaft, der Kauff, Käuffer, kauffbar;* vis dėlto ir šiuo atveju atskirai *einkauffen* ir kiti priešdėliniai, net *gegaufft*) 185. Tačiau daug kur ne mažiau aiškūs vediniai ar sudurtiniai žodžiai nededami prie pamatinio žodžio ir sudaro savarankiškus straipsnius, plg. *abend, abendbrod, abend Demmerung, abend Essen* ir kt. 3—4, *aendern* ir *aenderung* 23, *billig, billigen* ir *billigkeit* 102, *gemein, gemeine, gemeiniglich* ir *gemeinschafft* 163. Gerokai yra net tokių atvejų, kada tas pats žodis sudaro keletą ar keliolika straipsnių — paprastai tiek, kiek jis turi atskiresnių reikšmių, plg. *abnehmen* keliolika straipsnių 10—11 p.

Baigiant dar reikia atskirai paliesti G. Elgerio ir J. Kurmino žodynus, papildyti bei kiek patikslinti tai, kas apie juos bei mums mažai pažįstamus jų autorius ir ypač apie tų žodynų priklausymą nuo K. Širvydo žodyno yra pasakyta D. Zemzarės knygoje.

Georgas Elgeris yra vienintelis žinomas XVII a. latvių katalikų rašytojas. Gimęs 1585 m. Valmieroje, mokėsi Vilniaus akademijoje ir Braunsbergo (dabartinio Branero, Lenkijoje) katalikų seminare, 1607 m. įstojo į jėzuitų ordiną. Vilniaus akademijoje dėstė retoriką[38]; kai kurie istorikai jį mini (kartu su K. Širvydu) tarp žymiųjų Vilniaus akademijos gyvavimo

---

[37] A. J. Stender, Wahzu Wallodas-un wahrdu-grahmata..., Jelgavā, 1820.

[38] J. Bieliński, Uniwersytet Wileński (1579—1831), III, Kraków, 1899—1900, p. 163.

pirmojo šimtmečio profesorių[39]. Nuo 1620 m. kaip jėzuitų misininkas veikia įvairiose Latvijos vietose (Rygoje, Cėsyje, Ilūkštoje, Jelgavoje), 1631—1635 m. — Smolenske, 1636 m. — Oršoje. 1638 m. ar truputį anksčiau apsigyveno Daugpilyje, tais pat metais čia atidarė gramatikos mokyklą[40], vėliau kurį laiką buvo Daugpilio jėzuitų viršininkas. Daugpilyje ir mirė 1672.IX.30, būdamas 88 metų amžiaus. Jo tautybė nėra tikrai žinoma. Lietuvio jėzuito P. Pošakovskio XVIII a. viduryje rašytoje biografijoje nurodyta, kad buvęs *Natione Livo, patria Volmariensis*[41]. J. Brovnas jį vadina latviu[42] (taip daro ir žymi dalis vėliau apie jį rašiusiųjų). Tačiau kalbininkai, spręsdami iš G. Elgerio raštų kalbos klaidų, neabejodami jį laiko vokiečiu[43].

Pirmoji G. Elgerio latviška knyga — 1621 m. Braunsberge išleistas giesmynas — nėra išlikusi. Tiktai po pusės amžiaus Vilniaus jėzuitų spaustuvėje buvo išspausdinti trys kiti religinio turinio latviški jo darbai: 1672 m. — *Evangelia Toto anno* ir *Catechismus*, 1673 m. — *Cantiones Spirituales* (matyt, papildytas 1621 m. giesmyno leidimas). Pagaliau dar po dešimties metų čia pasirodė ir žymiausias jo darbas — trikalbis žodynas *Dictionarivm Polono-Latino-Lottauicum. Opus posthumum. R. P. Georgii Elger... Vilnae, 1683.* Be to, laimingai iki šių dienų yra išlikęs jo rankraštis *Evangelia et Epistolae toto anno*, kurio tekstą neseniai paskelbė K. Dravinis[44]. Šio rankraščio, turinčio 70 lapų (5 jų puslapiai yra tušti), viršeliai iš vidaus pusės buvo išklijuoti popieriumi, kuris pasirodė esąs dalimi dingusio G. Elgerio rankraštinio giesmyno, apimančia giesmių alfabetinį registrą. Iš registro matyti, kad tas giesmynas buvo mažesnis už jo 1673 m. giesmyną, tačiau, reikia manyti, platesnis už neišlikusį 1621 m. giesmyną[45]. Visi vėlyvesnieji G. Elgerio raštai, kaip sakyta, buvo spausdinti Vilniuje, su Vilniumi yra susijusi ir šio rankraščio istorija. Leidėjas nurodo, kad rankraštis esąs gautas iš privataus asmens Berlyne ir kad ten jis pastarojo karo metu patekęs iš Vilniaus, tačiau tiksliau, kur tas rankraštis galėjęs būti Vilniuje, sakosi nežinąs. Šią istoriją galima šiek tiek pratęsti: rankraštis buvo laikomas Vilniaus Universiteto rankraščių skyriuje, įėjo į bibliotekinių (mokslinių-literatūrinių) rankraščių rinkinį, dar prieš karą sutvarkytą M. Brenštejno, ir turėjo signatūrą 2008[46]. Iš čia

---

[39] St. Zalęski, Jezuici w Polsce, IV (cz. 1), Kraków, 1905, p. 96.

[40] St. Zalęski, op. cit., IV (cz. 3), 1314. Tačiau atrodo, kad Daugpilyje jėzuitų mokykla jau yra veikusi kiek anksčiau, žr. Latvijas vēstures avoti, Latvijas vēstures instituta izdoti. III. Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa archivos. I d. (sakārtojis Dr. J. Kleijntjenss), Rīgā, 1940, p. 245.

[41] J. Kleijntjenss, op. cit., I d., p. 470.

[42] J. Brown, Biblioteka pisarzów assystencyi polskiéj Towarzystwa Jezusowego, Poznań, 1862, p. 168.

[43] Plg. A. Augstkalno užuominas: „Ceļi", V, Rīgā, 1935, p. 46—47; Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu Komitejas Rakstu krājums, XX, Rīgā, 1938, p. 111.

[44] Evangelien und Episteln. Ins Lettische übersetzt von Georg Elger. Bd. 1. Texte. Hrsg. von K. Draviņš, Lund, 1961, XXII+152 (=Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet. Text-och materialutgåvor. 1.).

[45] Op. cit., XXI—XXII. Registro tekstas pateiktas leidinio 142 psl.

[46] Polski slownik biograficzny, VI, Kraków, 1946—1948, p. 227.

vokiečių okupacijos metais jis buvo paimtas ir išgabentas, kaip dabar paaiškėjo, į Vokietiją. Šis rankraštis, be abejo, jau yra buvęs čia ir prieš pirmąjį pasaulinį karą, vadinamosios Vilniaus Viešosios bibliotekos rankraščių skyriuje — be kita ko, taip galvoti leidžia aplinkiniai lotyniški rankraščiai (sign. 2006, 2007, 2009, 2010), turintieji spausdintas įklijas su užrašu Рукописное Отделение Виленской Публичной библиотеки. Vilniaus Viešosios bibliotekos, atidarytos 1867 m. buvusio universiteto patalpose, rankraštyną, kaip yra žinoma, daugiausia sudarė jau kiek anksčiau čia buvę Archeologijos komisijos rankraščiai, o taip pat po 1863 m. konfiskuoti vienuolynų, mokyklų, privačių asmenų rankraščių rinkiniai[47]. Tiksliau pasakyti, iš kur į rankraštyną pateko G. Elgerio rankraštis, tuo tarpu negalima. Pačiame rankraštyje, kaip nurodo leidėjas, yra kitos rankos įrašas, rodantis, kad rankraštis kadaise yra priklausęs Daugpilio jėzuitų kolegijai. Jis į Vilniaus Viešąją (dabar Universiteto) biblioteką, šiaip ar taip, nėra užklydęs visai atsitiktinai — rankraščių, priklausiusių senosioms jėzuitų buveinėms (rezidencijoms, kolegijoms) Latvijoje čia aptinkame ir daugiau; pavyzdžiui, greta buvęs (sign. 2009) lotyniškas rankraštis *Liber Institutionum Spiritualium* iš 1652 m. turi kitos rankos įrašą *Residentiae Illuxtanae S. J.*; 1906 m. spausdintame rankraščių kataloge rankraščio Nr. 9 (sign. Б $23^{14}/_{12}$) aprašyme duodama *Collєg. Dnneburg. S. J.*, Nr. 26 (sign. Б $20^{13}/_{20}$) iš 1763 m. — nurodoma, kad priklausęs Daugpilio jėzuitų kolegijai, Nr. 47 (sign. Б $23^{8}/_{17}$) — paminima, kad gale esą Daugpilio jėzuitų kolegijos mokinių sąrašai su jų pažangumo vertinimu[48].

Iš visų G. Elgerio darbų glaudžiausiai su Lietuva yra susijęs jo žodynas, sudarytas pagal K. Širvydo žodyną: iš pastarojo beveik be jokių pakeitimų yra paimtos lenkiškoji ir lotyniškoji dalys, ir tik vietoj lietuvių kalbos žodžių yra duoti latvių kalbos žodžiai. Ankstesnėje literatūroje paprastai būdavo sakoma, kad G. Elgerio žodynas esąs G. Knapijaus (Knapskio) žodyno kompiliacija, kur graikų kalbos vietoje pridėta latvių kalba (šią mintį pirmasis, rodos, iškėlė Vilniaus klasikas L. Sobolevskis[49]). G. Elgerio žodyno priklausymą nuo K. Širvydo žodyno bene pirmoji pastebėjo D. Zemzarė, tačiau ji truputį neapdairiai elgiasi, siedama jį (savo knygos 64 psl. 1 išn. ir kitur[50]) tiktai su trečiuoju K. Širvydo žodyno leidimu. Sugretinus G. Elgerio žodyną (jo lenkišką ir lotynišką tekstą) su K. Širvydo žodyno trečiuoju ir ketvirtuoju leidimu, aiškiai matyti, kad G. Elgerio žodynas yra artimesnis ketvirtajam leidimui ir kad tos G. Elgerio žodyno ir ketvirtojo leidimo bendrybės, kuriomis jiedu skiriasi nuo trečiojo leidimo, jokiu būdu negali būti atsiradusios savarankiškai. Tos bendrybės (ir

---

[47] M. Brensztejn, Zbiór Rękopisów Uniwersyteckiej Bibljoteki Publicznej w Wilnie, Wilno, 1932, p. 4—5 (Odbitka z Księgi zbiorowej „Bibljoteki Wileńskie". Rocznik VIII „Ateneum Wileńskiego").

[48] Описание рукописного отделения Виленской Публичной библиотеки, вып. V, Вильна, 1906, p. 104, 110, 113.

[49] „Dziennik Wileński", I, w Wilnie, 1819, p. 605.

[50] Plg. Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei, Rīgā, 1959, p. 636.

kartu skirtumai nuo trečiojo leidimo) yra keleriopo pobūdžio: 1) bendras žodyno straipsnis, kurio nėra trečiajame leidime, būtent: *Dar. Donum* E (Elgerio žod.) 55 — *Dar, donum* Š⁴ (Širvydo žod. IV leid.) 31 (kadangi buvo palyginta tik dalis viso teksto, tad reikia manyti, kad žodyne tokių straipsnių pasitaiko ir daugiau; tas straipsnis yra ir Knapijaus žodyno tiek pirmajame, tiek ir antrajame leidime[51], tik turi, kaip paprastai, daug platesnę lotyniškąją dalį: *Dar. Munus n. Donum... Donarium...* K¹ 115); 2) bendri straipsnių antraštinių žodžių ir apskritai lenkiškojo teksto variantai, skirtingi nuo Š³ esančių variantų, pvz.: *Gonta* E 92 — *Gontá* Š⁴ 50 — *Gont* Š³ 72 (plg. *Gont, gontá, Bkudłá* K¹ 203), *Ludzki/abo lucki...* E 203 — *Ludzki, ábo lucki...* Š⁴ 103 — *Ludzki/lucki...* Š³ 158 (plg. *Ludzki, ábo lucki...* K¹ 379, su *abo* ir K² 373), *Ludzko* E 203 — *Ludzko* Š⁴ 103 — *Ludzkie* Š³ 158 (plg. *Ludzkié, lucko*, bet kiek toliau ir *Ludzko, lucko* K¹ 379; K² 373 tik *Ludzkié/lucko*), *Obalenie* E 291 — *Obalenie* Š⁴ 154 — *Obalanie* Š³ 228 (plg. *Obalánie* K¹ 577, *Obálanie* K² 557). *Zwierzyniec albo pas niebieski* E 671 — *Zwierczyniec albo Pas niebieski* Š⁵ 462 (kadangi nė viename iš keleto žiūrėtų Š⁴ egzempliorių nėra pabaigos lapų, nurodomas penktasis leidimas, kuris savo straipsniais, rodos, niekur nesiskiria nuo ketvirtojo) — *zwierzyniec niebeski/pas niebieski* Š³ 557 (plg. *Zwiérzyniéc niébiéski. Pás niébiéski* K¹ 1531; taip ir K² 1456), *Zwodcá v. szalbierz* E 671 — *Zwodca/ V. Szálbierz* Š⁵ 462 — *zwodžićiel/zwodnik|zwodca. v. Szalbierz* Š³ 557 (plg. *Zwodźićiel, zwodnik, zwodzcá, v. Szálbierz* K¹ 1532; taip ir K² 1457; pažymėtina, kad šis straipsnis tiek Š⁵, tiek ir E po sutrumpinimo yra atsidūręs ne visai savo vietoje, nes eina po *Zwodzę)*; 3) straipsnių lotyniškojo teksto bendrybės, dažniausiai — prie kaitomųjų žodžių duotos gramatinės charakteristikos (kai kurių formų galūnės, giminės nuorodos), kurių dar nėra Š³, pvz.: (s. v. *Gay*) *Nemus oris n: saltus (ûs m:) lucus (i: m:)* E 84 — *Nemus (oris, n), saltus (ûs. m), lucus (i, m)* Š⁴ 46 — *Nemus, saltus, lucus* Š³ 67, (s. v. *Gáydá*) *Vtricularius, ascaules, (ae : m:) pithaules (ae m:)* E 84 — *Utricularius, ascaules (ae. m), pithaules (ae. m)* Š⁴ 47 — *Vtricularius, ascaules, pithaules* Š³ 67, (s. v. *Gębá) Os oris: n: bucca (ae : f:)* E 84 — *Os (oris. n.), bucca (ae. f)* Š⁴ 47 — *Os, bucca* Š³ 67, (s. v. *Gładzę*) *Polio (is : ire) laeuigo (as) dolo (as.)* E 85 — *Polio (is. ire), laevigo [as], dolo [as]* Š⁴ 47 — *Polio, laeuigo, dolo* Š³ 68 (panašios gramatinės charakteristikos G. Knapijaus žodyne yra retesnės, nes ten žodžio kaityba dažnai matyti jau iš cituojamų sakinių); iš kitų lotyniškojo teksto bendrybių dar galima paminėti žodžių tvarką, pvz.: (s. v. *Garbuię skory*) *Pelles depilo as* E 83 — *Pelles depilo, (as)* Š⁴ 46 — *Depilo pelles* Š³ 66, (s. v. *Giermak*) *Plebeia epomis, (idis f:)* E 85 — *Plebeia epomis (gẽ. idis. f)* Š⁴ 47 — *Epomis plebeia* Š³ 68 (šiais atvejais G. Knapijaus žodyno žodžių tvarka sutinka su Š³).

Vis dėlto G. Elgerio žodyno lenkiškoji ir lotyniškoji dalys truputį skiriasi nuo K. Širvydo žodyno ketvirtojo leidimo. Būdingesnieji skirtumai (visais atvejais jie išlieka ir tada, kai gretinama ne su Š⁴, o su Š³) yra

[51] Thesavrvs polonolatinograecvs, sev promptvarivm lingvae latinae et graecae... Opera Gregorii Cnapii... Cracoviae... M. DC. XXI; (II leid.) M. DC. XLII.

tokie: 1) G. Elgeris visai neduoda kai kurių K. Širvydo straipsnių, pvz.: *Ankrowánie, klamrowánie* Š⁴ 2, *Aptekarska nauká* Š⁴ 2, *Atłas* Š⁴ 3, *Dáchowká* Š⁴ 31, *Dłubáczká ogrodnicza* Š⁴ 32, *Dług* Š⁴ 32, *Gałąź* Š⁴ 46, *Głodny iestem bárzo* Š⁴ 48, *Głowká czosnku, cebule, etc.* Š⁴ 48, *Głowny.* Š⁴ 48, *Gorzey* Š⁴ 73, *Ludzkośćź* Š⁴103, *Mądry iestem* Š⁴ 105, *Maiętnoská* Š⁴ 106, *Nim, vide. Im* Š⁴ 152, *Nogietek* Š⁴ 152, *Obeznać się gdźie* Š⁴ 155, *Oblepianie* Š⁴ 157, *Obłoczę kogo w szatę* Š⁴ 157, *Obmowca vczonych* Š⁴ 157, *Oboźnego vrząd* Š⁴ 158, *Oboz ruszam* Š⁴ 158, *Obrąbienie* Š⁴ 159, *zwodzę kogo|v.* (= *Vide.* — Š⁵) *Oßukiwam* Š³ 557 (visi šie straipsniai yra ir G. Knapijaus žodyne); 2) kai kurių G. Elgerio žodyno straipsnių nėra K. Širvydo žodyne (tačiau tokių pridėtų straipsnių yra žymiai mažiau, negu praleistųjų), pvz.: *Angelica korżeń. Angelica radix* E 2 (šio straipsnio nėra net kur kas platesniame G. Knapijaus žodyne), *Ani ten/áni ow. Neuter* E 3 (plg. *Ani ten áni ow/żaden zé dwu/neuter* K¹ 7; duoda ir K² 7), *Anyelski. Angelus* E 3 (plg. *Anielski Angelicus* K¹ 7, bet K² nebeduoda), *Obijam bláchą. Laminis operio* (*is ire*) E 295 (plg. *Obiiam bláchą... Laminis cingo, vestio, tego, operio* K¹ 585; duoda ir K² 565); čia dar galima paminėti straipsnyje *Gębá* E 84 pridėtą latvišką pasakymą *Winß nae mâk muttu atplest*, tik paskui išverstą lotyniškai *Nescit os aperire* ir visai neturintį lenkiško atitikmens; 3) kai kur G. Elgerio straipsnio lenkiškoji dalis yra platesnė, turi K. Širvydo neduotų antraštinio žodžio sinonimų bei variantų, pvz.: *Deka nastelka / naśćielnik.* Sagulum stratũ instragulum E 56 — *Deká*, Sagum, instratum, instragulum Š⁴ 32 (plg. *Deká, Nastółká, Săgum... Instrātum... Instrāgŭlum... Strātum* K¹ 119, *Deká / Nastołká / Naśćielnik... Stragulum... Sagum... Instratum... Instragulum... Stratum* K² 119), *Gieß / gier* E 85 — *Giersz* Š⁴ 47 (plg. *Gierß / gier / gir* K¹ 191, K² 190), *Gnąbie / gniotę* E 88 — *Gnąbię* Š⁴ 49 (plg. *Gnabię, gniotę* K¹ 197, *Gnąbię / gniotę* K² 196), tačiau kitur pasitaiko ir atvirkščiai, pvz.: *Gáydá* E 84 — *Gáydá, dudá* Š⁴ 47 (plg. *Gáydá, dudá* K¹ 188, *Gaydá / dudá* K² 187), *Obrąbiam* E 298 — *Obrąbiam, obrębuię* Š⁴ 159 (=K¹ 591, K² 571); iš kitokių lenkiškosios dalies skirtumų dar plg. *Adamaßkowa Suknia*; Damasceni operis E 1 — *Adámászkowy.* Damasceni operis vestis Š⁴ 1 (plg. *Adámáßkowy*, Damasceni operis vestis K¹ 4, taip ir K² 4), *Zwężam ćo* E 670 — *zwężam czego* Š⁴ 394 (plg. *Zwężam czégo* K¹ 1529, taip ir K² 1455), *Zwątpić v. nadźiieię trácić* E 670 — *Zwątpić / Vide. Nadźieię tracę / serce tracę* Š⁵ 461 (panašiai ir Š³ 556; plg. *Zwątpić, v. Nádźiéię strácę, Serce trácę* K¹ 1529, *Zwątpić / v. Nádźiéię stráćić / Sérce trácę* K² 1455; čia nuorodinio straipsnio sutrumpinimas buvo būtinas, nes E ir Š neturi atskiro straipsnio *Sérce trácę* K² 988), *Zywiący żyiący* E 672 — *Zyiący | żywiący* Š⁵ 463 (taip ir Š³ 558; plg. *Żyący / żywiący / żywy* K² 1460; po sukeitimo E straipsnis atsidūrė ne visai savo vietoje, nes, kaip ir Š, duodamas tarp *Zydowski* ir *Zyię*); 4) kai kur lotyniškoji G. Elgerio žodyno dalis yra platesnė, turi K. Širvydo neduotų sinonimų, pvz.: (s. v. *Gibam*) *Lento* (*as.*) *lentare remos, inflectere* E 85 — *Lento* (*as*) Š⁴ 47 (plg. *Lento... Lentare remos... inflectere* K² 189), (s. v. *Giermak*) *Plebeia epomis*, (*idis f:*) *Epilogium plebeium* E 85 — *Plebeia epomis* (*gẽ. idis. f*) Š⁴ 47 (plg. *Epomis plebeia... Epilogium plebe-*

ium... K² 189), (s. v. *Gniády*) *Castaneus, obscurus, fuscus* E 88 — *Castaneus, obscurus* Š⁴ 49 (plg. *Castaneus, obscurus, vel fuscus ad castaneum vergens* K¹ 197, K² 196), (s. v. *Zyzny*) *Faecundus, opimus, ferax, vber, vberrim₉ fertilis* E 674 — *Faecundus, opimus, ferax* Š⁵ 464 (plg. *Fecundus... Ferax... Vber... Vberrima... Vbertus... Fertus... Opimus...* K² 1465), tačiau kai kuriose kitose vietose yra atvirkščiai, pvz.: (s. v. *Aptekarz*) *Myropola ae. m. Pharmacopola* E 3 — *Myropola, [ae. m.] Pharmacopola, [ae. m.] ungventarius* Š⁴ 2, (s. v. *Astrych*) *Tabulae...* E 4 — *Tegulae, tabulae...* Š⁴ 3, (s. v. *Dąb*) *Quercus (vs f:)* E 54 — *Quercus, (us. f.), robur (oris. n)* Š⁴ 31, (s. v. *Obeymuię co*) *Circumplector (eris) complector* E 293 — *Circumplector complector, apprehendo, occupo* Š⁴ 155, (s. v. *Obfićie*)... *cumulatim* E 293 — ... *cumulatim, plene et cumulatè* Š⁴ 155; plg. ir (s. v. *Obracam co*) *Verto, verso, obverto* E 298 — *Verto, verso, torqueo aliquid in varias partes* Š⁴ 159 (taip ir K¹ 591, K² 571; G. Elgerio *obverto* čia irgi nėra). Iš kitokių skirtumų dar galima paminėti retkarčiais pasitaikantį alfabetiškai artimų straipsnių sukeitimą vietomis, plg. E 83, 295, nuorodinio straipsnio perdirbimą į savarankišką: *Dań Tributum, census, pensio* E 54 — *Dań, Vide. Czyńsz* Š⁴ 31 (Š — pagal Knapijų), vieno straipsnio suskaidymą į du, plg. *Gęsty* E 85. Žymi dalis pakeitimų G. Elgerio žodyne yra padaryta apgalvotai ir tikslingai. Čia nebėra ir kai kurių aiškių K. Širvydo žodyno klaidų (pvz., nebeduodamas per neapsižiūrėjimą susidaręs straipsnis *Zwietrzały/v. Wywietrzenie* Š³ 557, kurį kartoja ir abu vėlesnieji K. Širvydo žodyno leidimai).

Pateiktieji sugretinimai rodo ne tik tai, kad iš visų K. Širvydo žodyno — pagrindinio G. Elgerio žodyno šaltinio bei pavyzdžio — leidimų artimiausias G. Elgeriui yra ketvirtasis. Iš jų matyti ir kitas dalykas, būtent, kad G. Elgeris (ar bent jo palikto rankraščio tvarkytojai, redaktoriai) vietomis dar yra pasinaudojęs G. Knapijaus žodynu — veikalu, kuriuo remiasi paties K. Širvydo žodynas (III—V leid.), o kai ką (labai retais atvejais) ir pats pridėjęs ar gal iš dar kitų leksikografijos darbų paėmęs.

Ar G. Elgeris buvo pramokęs lietuviškai, ar ne, sunku pasakyti. Kas imtųsi specialiai tyrinėti jo žodyno latviškąją dalį, turėtų ją palyginti ir su K. Širvydo žodyno lietuviškąja dalimi ir išaiškinti, ar pastaroji yra turėjusi kokios nors įtakos. Šiuo tarpu pakaks pasakyti, kad K. Širvydas ir G. Elgeris, parinkdami lenkų-lotynų kalbų žodžiams atitikmenis, bene dažniausiai yra ėję visai skirtingais keliais, pvz.: *Filozofia. Philosophia, studium sapientiae. Pratomeyłe* Š⁴ 42 — *...Wismodrißen* E 77, *Okrutnik, Tyrannus, Baysinikas, gaylinikas* Š⁴ 180 ir *Tyran. Tyrannus. Gaylinikas, smarkinikas* Š⁴ 321 — *...Tyrans/assinsuns/nabbago liâuzu aedais* E 332 ir *Tyrans* E 553, *Papuga Psittacus, (m.) psittace, (es) avis indica. Paukszti Indios* Š⁴ 197 — *...Pappugs* E 358, *Testáment, Testamentum, voluntas vltima. Testamentas* Š⁴ 315 — *...Pastars prats* E 544. Jeigu galutinai paaiškėtų, kad lietuviškoji dalis nėra turėjusi įtakos G. Elgerio žodynui, tai nė kiek neleistų suabejoti teiginiu, kad šio žodyno lenkų ir lotynų kalbų dalys yra paimtos (ir tik kai kur kiek perdirbtos, paredaguotos — dažniausiai pagal G. Knapijaus žodyną) iš K. Širvydo trikalbio žodyno. Vienintelis nelietu-

viškas žodynas, kurį dar būtų galima nurodyti kaip šaltinį — tai to paties K. Širvydo dvikalbis (lenkų-lotynų kalbų) žodynas, išleistas 1641 m. Varšuvoje[52]. Pastarasis žodynas tik neturi lietuviškosios dalies, šiaip visai sutampa su K. Širvydo dvikalbio žodyno trečiuoju leidimu. Pastebėti skirtumai beveik be išimčių liečia ne turinį, o formą, grafinį vaizdą, spaudos techniką (diakritinių ir skyrybos ženklų buvimas ar nebuvimas; skirtingas puslapyje pateikiamų žodžių pirmųjų dviejų raidžių iškėlimas — 1641 m. žodyne jos dažniausiai surašomos tiktai puslapio viršuje, o trečiajame leidime duodamos pačiame tekste, netarpiškai viršum pirmojo tomis raidėmis prasidedančio straipsnio; 1641 m. žodynas neturi puslapių numeracijos; du Š[3] 161 straipsniai *Mądry* ir *Mądry iestem* 1641 m. žodyne duodami kaip vienas; 1641 m. žodyne nėra kai kurių Š[3] spaudos klaidų — pvz., čia teisingai duota *Gniady*, o Š[3] 70 išspausdinta *Gniázdy*, čia dar nėra visų trijų paskutiniųjų Š leidimų klaidingo straipsnio *Zwietrzały/v. Wywietrzenie*). Kuo G. Elgerio žodynas sutampa su Š[4] ir kartu skiriasi nuo Š[3], tuo jis skiriasi ir nuo 1641 m. žodyno: iš tos rūšies aukščiau minėtų dalykų yra tik vienas mažmožis, kuriuo 1641 m. žodynas sutampa ne su Š[3], o su Š[4] ir G. Elgerio žodynu: jame duodama forma *ludzko* (ne su *-ie*, kaip Š[3]).

Konstatavimas, kad G. Elgerio žodynas (jo lenkų-lotynų kalbų dalys) labiausiai yra artimas K. Širvydo trikalbio žodyno ketvirtajam leidimui ir kad tą artumą rodančios bendrybės galėjo atsirasti tik dėl vieno žodyno įtakos kitam, dar nėra lygus tvirtinimui, kad G. Elgeris savo žodyną sudarė pagal ketvirtąjį leidimą. Taip tvirtinti, aišku, negalima, nes ketvirtasis leidimas pasirodė tada (1677 m.), kai jau buvo praėję penkeri metai po G. Elgerio mirties (1672 m.). Spėjimas, kad G. Elgeris galėjo pasinaudoti ketvirtojo leidimo rankraščiu, vargu ar būtų bent kiek patikimas jau vien todėl, kad sunku manyti tą rankraštį buvus parengtą daug metų prieš spausdinimą. Čia dar reikia turėti galvoje, kad G. Elgeris savo žodyną, atrodo, bus rašęs ne pačioje gyvenimo pabaigoje, eidamas devintą dešimtį, o žymiai anksčiau. Vadinasi, telieka manyti, kad G. Elgeris, rašydamas žodyną, yra rėmęsis ankstesniu K. Širvydo žodyno leidimu, tačiau jo paliktas rankraštis, galutinai rengtas spaudai jau po 1677 m., buvo atidžiai redaguojamas pagal naujausią, ketvirtąjį, leidimą. Rankraščio redagavimu bei spausdinimu rūpinosi Ilūkštos jėzuitų misija (tai matyti iš jos parašo po žodyne įdėta dedikacija).

Po daugelio metų, jau XIX a. viduryje, pagal K. Širvydo trikalbį žodyną buvo parašytas dar antras latvių kalbos žodynas, išleistas taip pat Vilniuje[53]. Jo autorius Jonas Kurminas, kaip ir G. Elgeris, buvo katalikų dvasininkas. Mokėsi Kraslavos kunigų seminarijoje[54], veikusioje 1757—

[52] Dictionarivm polonolatinvm. In vsum Studiosae Iuuentutis Polonae. Avctore Constantino Szyrwid è Societate Iesv. Editio nova. Varsaviae, Apud Ioannem Trelpinski S. R. M., Typogr., Anno Domini, 1641.

[53] Słownik polsko łacinsko łotewski ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina. Wilno. w Drukarni M. Zymelowicza Typografa. 1858 (282 psl.).

[54] Šią seminariją baigusių kunigų tarpe J. Kurminą mini, pavyzdžiui, G. Manteifelis, žr. G. Manteuffel, Kraslaw, Warszawa, 1901, p. 14.

1842 m., kur be kitų dalykų būdavo dėstoma ir latvių kalba[55]. Nuo 1821 m. dirbo įvairiose Latgalos parapijose bei filijose — Pustinioje, Stalarove, Aulejoje, Siebieže, Skaistoje, Varkavoje, pagaliau Kraslavoje, kur ir mirė 1860. II. 11[56]. Kilimo buvęs lietuvis[57]. Rašė latgalių tarme. Be žodyno dar yra išleista religinių jo raštų[58].

D. Zemzarė visiškai teisingai pastebi, kad J. Kurmino žodynas (jo lenkų ir lotynų kalbų dalys) remiasi G. Elgerio ir K. Širvydo žodynais; taip pat natūralu yra galvoti, kad buvo pasinaudota penktuoju K. Širvydo žodyno leidimu, nes jis turėjo būti daug lengviau prieinamas, negu ketvirtasis. Apie rėmimąsi K. Širvydo žodynu galima spręsti jau vien iš tokių J. Kurmino straipsnių, kaip *Ankrowanie*, *Aptekarska nauka*, *Atłas*, *Dachowka*, *Dłubaszka ogrodnicza*, *Dług*, *Gałąź*, *Głodny jestem bardzo*, *Główka czosnku...*, *Główny*, *Gorzej*, *Obłoczę kogo w szatę*, *Obrąbienie*, kurie yra K. Širvydo žodyne (V leid.), tačiau neduodami G. Elgerio žodyne. Kiek rečiau pastebima G. Elgerio persvara, tačiau dėl jo įtakos taip pat negalima abejoti (ta įtaka ryškesnė antroje žodyno pusėje), plg. iš G. Elgerio paimtą straipsnį *Obijam ściany*, elgeriška tvarka pateiktas formas *Żywiący*, *żyjący*, iš G. Elgerio paimtus žodžio *Żyżny* lotyniškus atitikmenis *uber*, *uberrimus* ir pan. Kai kuo J. Kurminas skiriasi ir nuo K. Širvydo, ir nuo G. Elgerio. Pirmiausia čia yra kiek redukuota lotyniškoji dalis: nebeduodama gramatinių charakteristikų, neretai visai praleidžiamas vertimas į lotynų kalbą (ir taip elgiamasi ne tik ten, kur ankstesnių žodynų nuorodiniai straipsniai paverčiami savarankiškais) — pavyzdžiui, lotyniškų atitikmenų nėra šalia *Ognisty*, *Ogorzeć na słońcu*, *Ogorzałość na słońcu*, *Okażkę mieć*, *Okazki miejsce*, *Okipiam*, *Okopywanie drzew*, *Okować co*, *Okrocenie*, *Okrucieństwo* ir t. t. Pasitaiko, kad kai kurie K. Širvydo ir G. Elgerio žodynuose esantieji straipsniai yra ištisai praleisti — taip yra atsitikę, pavyzdžiui, su straipsniais *Adamaszkowy*, *Apeluję*, *Gnida*, *Ludzie*, *Ludzko*, *Zwątpić* ir kt. Nusirašydamas lenkų ir lotynų kalbų

[55] Rubon. Pismo zbiorowe, poświęcone pożytecznéj rozrywce... VII, Wilno, 1846, p. 18.

[56] Sunkiau nurodyti jo gimimo tikrąją datą. Leidinio Directorium horarum canonicarum et missarum pro archidiocesi Mohyloviensi in annum Domini MDCCCLXI... Vilnae... 1860 134 psl., kur duota jo mirimo data, pažymėta, kad buvęs 77 metų amžiaus, vadinasi, galima būtų sakyti jį gimus 1783 m. Tačiau pagal šio Mohiliovo archidiacezijos kasmetinio informacinio leidinio (vadinamo Directorium arba Ordo ir pradžioje spausdinto Mohiliove, o nuo 1838 m. Vilniuje) įvairiais ankstesniais metais nurodytą J. Kurmino amžių panašiai galima nustatyti dar keletą kitų jo gimimo datų — 1790 m. (pvz., pagal 1827—1835 m. informaciją), 1786 m. (1824—1825 m. inf.), 1795 m. (1845—1846 m. inf.)!

[57] G. Manteuffel, Bibliographische Notiz über lettische Schriften... p. 16 (Mitau, 1885).

[58] Homileja izpletiszona, aba mociba, ku zeymoy un kaydus atnas pažytkus, ik wins siewkurs words łyukszonas diwa „Taws myusu" un pasweycinoszonas engela „Sweycinota". caur Bazneyckungu Joni Korminu... Wilnie. Drukarnie Jezupa Zawacka. 1858 (96 psl.).

Jaunas mocibas uz abskaydrynoszonas laužu sprostu ab ticeybu swatu un irodumim... caur Baznieyckungu Joni Kurminu... Wilnie Drukarnie Jezupa Zawacku. 1859 (443 psl.).

Vyskupas M. Valančius, žinojęs J. Kurmino darbus (minėtieji religiniai raštai buvo išspausdinti su jo leidimu), 1858 m. savo sekretoriaus laišku dėkojo J. Kurminui už rūpinimąsi latvių švietimu (žr. „Draugija", XXVI, Kaunas, 1920, p. 127—128).

žodžius iš K. Širvydo žodyno (V leid.), J. Kurminas per neapsižiūrėjimą yra palikęs neatskleistą ketvirtąjį — penktąjį puslapį ir nuo trečiojo puslapio tiesiai peršokęs į šeštąjį ir tuo būdu praleidęs visus K. Širvydo žodyno 4—5 psl. straipsnius[59] — paskutinįjį A raidės žodį *Aza/(wątpiąc)* ir B raidės pradžią, baigiant žodžiu *Bánkiet*, iš viso 52 straipsnius.

Iš visko matyti, kad J. Kurminas menkas tėra buvęs leksikografas. Pavyzdžiu pasirinkęs prieš porą šimtų metų sudarytus žodynus, jis jų laikėsi labai vergiškai, nepapildydamas nei naujais straipsniais, nei stengdamasis pagerinti santvarką. Jo net nežiūrėta, kad visi žodyno straipsniai būtų išdėstyti griežtai alfabetiškai: pakeisdamas nebevartojamą XVII a. lenkų kalbos žodžio formą naujesne, straipsnį jis palikdavo senojoje vietoje, nepaisydamas to, kad naujoji antraštinio žodžio forma griovė alfabetinę žodyno santvarką; pavyzdžiui, *Balwierstwo* ir *Balwierz* duodami po *Barwiernia*, vadinasi, ten, kur anksčiau buvo *Barwierstwo* ir *Barwierz*, nors pagal savo naująją formą jie turėtų būti kur kas arčiau B raidės pradžios, dar prieš *Baran*; panašiai *Bardziéj* ir *Bardzo*, einantieji po *Barwistá*, nes kaip tik čia buvo alfabetinė senųjų *Bárźiey* ir *Bárzo* vieta, turėtų būti nukelti per šešiolika straipsnių arčiau pradžios ir eiti po *Bardysz*.

J. Kurmino žodynas kalbos mokslui yra svarbus tik dėl latviškosios dalies, dėl jame pateikiamos latgalių leksikos. Šiame žodyne kiek dažniau galima aptikti lituanizmų, negu kituose latvių kalbos žodynuose. Taip yra todėl, kad, pirma, pačiose latgalių šnektose, kuriomis žodynas remiasi, lituanizmų vartojama daugiau, negu kitose Latvijos vietose, ypač esančiose toliau nuo Lietuvos pasienio; antra, autorius, kilimo lietuvis, galėjo ir pats įterpti vieną kitą žodį į savo išmoktą latgalių tarmę, nebemokėdamas griežtai skirti tai, kas latviška ir kas lietuviška; trečia, šiek tiek įtakos yra turėjęs ir K. Širvydo žodynas. Kad J. Kurminas „lietuvių kalbos žodžius" būtų dar ir tyčia pirašinėjęs „šalia latvių kalbos žodžių tam, kad pagal juos lietuvių dvasininkai, dirbusieji Latgaloje, greičiau suprastų latviško žodžio reikšmę", kaip kad aiškina D. Zemzarė (p. 207)[60], sunku patikėti. Net ir iš lietuvių kilę dvasininkai anais laikais paprastai geriau mokėdavo lenkiškai, negu lietuviškai. Be to, jeigu J. Kurminui tikrai būtų rūpėję duoti lietuviškus aiškinimus, jis tai būtų daręs daug plačiau, nesitenkinęs tokiais žodžiais, kurie dažnai ir iš kitų šaltinių yra pažįstami kaip latvių kalbos lituanizmai. Pagaliau, kad J. Kurmino žodyne pasitaikančių lituanizmų negalima laikyti sąmoningai pirašytais lietuviškais paaiškinamaisiais žodžiais, rodo jų pateikimas pramaišomis su latgalių žodžiais ir jų latgališka forma (fonetika, morfologija).

---

[59] Šis faktas rodo J. Kurmino neapdairų, mechanišką nurašinėjimą iš K. Širvydo žodyno (ir būtent kaip tik iš penktojo, o ne iš kurio nors ankstesnio leidimo) ir kartu tai, kad į G. Elgerio žodyną jis yra žiūrėjęs ne ištisai, o darbo pradžioje gal jo ir visai neturėjęs prie rankos.

[60] Kiek priimtinesnis yra ankstesnis jos tvirtinimas, kur kalbama ne apie paprastą lietuvių kalbos žodžių pirašymą, o apie lituanizmus: „Kurminas padidino žodyne lituanizmų skaičių, norėdamas palengvinti kitiems bendradarbiams ir bendrataučiams pramokti latviškai", žr. Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei, Rīgā, 1959, p. 638.

D. Zemzarės darbas „Latviešu vārdnīcas" yra didelis ir reikšmingas indėlis į latvių leksikografijos istoriją, kuri glaudžiai susijusi ir su lietuvių leksikografija. Tai iš dalies rodo pateikta šio darbo apžvalga ir įvairios pastabos bei papildymai, turintieji tikslą atkreipti dėmesį į vieną kitą plačiau bei išsamiau tyrinėtiną latvių ir lietuvių leksikografijos istorijos klausimą.

Vilnius

V. Urbutis